

Franciszek Peplowski

O cytatach w "Słowniku" Lindego

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 52/4, 477-517

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZAGADNIENIA JĘZYKA ARTYSTYCZNEGO

FRANCISZEK PEPLÓWSKI

O CYTATACH W „SŁOWNIKU“ LINDEGO

Wstęp

Uważny czytelnik *Słownika* Lindego spostrzeżł zapewne niejednokrotnie, że lektura cytatów ilustrujących w *Słowniku* znaczenia wyrazów jest stosunkowo łatwa, że cytaty te są dobrze dobrane zarówno ze stanowiska znaczenia wyrazu hasłowego, jak też i ze stanowiska wymogów struktury składniowej. Większość cytatów ma jasną, prostą i pod względem składniowym zamkniętą budowę. Taki stan wzbudza pewne wątpliwości i każe porównać zawartą w *Słowniku* dokumentację z tekstami, z których Linde czerpał cytaty. Zbadanie stosunku cytatów słownikowych do źródeł, z których zostały one przejęte, jest szczególnie ważne, ponieważ *Słownik* Lindego stanowi właściwie — po wyłączeniu *Słownika* Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego — jedyne dotąd dzieło polskiej leksykografii, zawierające przebogate materiały od poł. XVI aż do początku wieku XIX. W związku z tym pozostaje on stale nieocenionym źródłem informacji dla badaczy wielu dyscyplin naukowych. Sięgają do Lindego przede wszystkim historycy, a wśród nich głównie historycy języka i literatury.

W bogatej literaturze poświęconej Lindemu i jego *Słownikowi* interesujące nas zagadnienie nie znalazło dotychczas wyczerpującego opracowania. W znanych mi pracach omówił te sprawy szerzej jedynie Kazimierz Nitsch. On pierwszy wyraźnie podkreślił filologiczne braki Lindego. Braki te sprowadzają się, zdaniem Nitscha, do: 1) obojętności na wydania, 2) niedokładnego cytowania¹. Obserwacje do sprawy cytowania, jedynie nas tu interesujące, zaczerpnął Nitsch przede wszystkim z *Nadobnej Paskwaliny* Samuela Twardowskiego oraz częściowo z dzieła Remigiusza Suszyckiego *Świat górny albo Pieśni nabożnych część trzecia*. Z przepro-

¹ K. Nitsch, *Studia z historii polskiego słownictwa*. Kraków 1948, s. XI. Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU. T. 67, nr 6.

wadzonych przez Nitscha zestawień wynika, że Linde poważnie zmieniał cytaty, że zmiany dotknęły przede wszystkim składni, następnie słownictwa, a nawet słowotwórstwa².

W pracach poprzedzających *Studia* Nitscha szeroką filologiczną ocenę warsztatu leksykograficznego Lindego znajdujemy jedynie u Aleksandra Brücknera. W zakresie interesujących nas zagadnień wnikliwa i krytyczna ocena Brücknera dotyczy tylko samogłosek pochyłonych³. Poza tym zaś wskazał on m. in. na błędy Lindego w znaczeniach i etymologii, na błędne zrozumienie słów i znaczeń oraz na zachowanie błędów druków, które czasem służyły autorowi *Słownika* do zbudowania nawet błędnych haseł⁴. To ostatnie zagadnienie poruszył też Leszek Kukulski, wykazując, że w wyniku błędów drukarskich w *Iovialitates* Wacława Potockiego weszło do *Słownika* kilkanaście błędnych haseł⁵.

Po Brücknerze omawianej tu problematyki dotknął również marginesowo Henryk Oesterreicher. Stwierdził on, że *Słownik* Lindego nie może być odpowiedzialnym źródłem dla językoznawcy,

autorowi jego chodziło [bowiem] jedynie o znaczenie wyrazów, a nie troszczył się zupełnie o zachowanie szyku czy pierwotnej formy przytoczeń⁶.

Jak więc widzimy, stosunek Lindego do umieszczonych w *Słowniku* cytatów nie został dotąd szczegółowo i wyczerpująco opracowany. Na braki filologiczne Lindego zwracano uwagę na ogół marginesowo (we wstępach do innych prac), oceniając przydatność *Słownika* dla warsztatu historyka języka i literatury. Nawet obserwacje Nitscha, najszersze i najbardziej wnikliwe, opierają się zaledwie na kilkunastu cytatach, pochodzących przeważnie z *Nadobnej Paskwaliny*. Istnieje wobec tego pilna i uzasadniona potrzeba zbadania warsztatu filologicznego Lindego i uświadomienia sobie sposobu i zakresu wprowadzanych przez słownikarza zmian.

Bezpośrednim bodźcem do napisania tej rozprawy była praca nad źródłami do *Słownika* Lindego⁷. W trakcie ustalania wydań, z jakich Linde korzystał, udało się znaleźć w Ossolineum wiele pozycji, z których

² *Tamże*, s. XI—XVIII.

³ A. Brückner, *Język Wacława Potockiego*. Przyczynek do historii języka polskiego. Kraków 1900, s. 5—6. Odbitka z: *Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU*. T. 31.

⁴ *Tamże*, s. 15.

⁵ L. Kukulski, *Kilka omyłkowych haseł „Słownika“ Lindego*. *Poradnik Językowy*, 1957, z. 2, s. 80—82.

⁶ H. Oesterreicher, *Imiesłów bierny w języku polskim*. Kraków 1926, s. 18. *Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU*. T. 61, nr 6.

⁷ S. Hrabec i F. Pepłowski, *Wiadomości o autorach i źródłach cytowanych w „Słowniku“ Lindego*. Praca ta została złożona do druku w „Wiedzy Powszechniej“.

słownikarz czerpał cytaty. Zidentyfikowanie nie tylko wydań, ale nawet egzemplarzy nie nastęczało trudności, bowiem Linde, jak sam zaznacza w *Zdaniu sprawy z całego ciągu pracy*, miejsca przez siebie cytowane zakreślał najpierw ołówkiem (czerwonym)⁸. Odnalezienie i wykorzystanie tych źródeł umożliwiło całkowite porównanie wszystkich zaczerpniętych z nich cytatów. Uwzględniając różnorodność tekstów (poezja, proza, proza naukowa) oraz ich zróżnicowanie chronologiczne, wybrałem do analizy następujące dzieła:

- BS** = Sen żywota ludzkiego, wierszem łacińskim przez W. X. Jakuba Balde, Societatis Iesu. Od jednego z tegoż Zakonu rytmami polskimi wyrażony. Przekładany w Wilnie, w Drukarni Akad. Soc. Iesu. Roku Pańskiego 1732. [sygn. XVIII—1108—I]
- BA** = Krótkich a węzłowatych powieści, które po grecku zowią *Αποφθγματα*. Księgi III. Przez Bieniasza Budnego, Sługę Je^o X. M. Pana Chryzstofa Radziwiła [...]. Z rozmaitych a przedniejszych Autorów zebrane [...], trzeci raz wydane. W Lubczu, w Drukarni Piotra Blastusa [przedmowa podpisana 26 IV 1614; sygn. XVII—1191-III]
- KC** = Marka Tulliusa Cyncerona O powinnościach wszech stanów ludzi Księgi troje przez Stanisława Koszutskiego przełożone i dostatecznymi przypiskami objaśnione. Na ostatku przydane są tegoż Cyncerona Księgi o starości przełożone przez Bieniasza Budnego. Wydrukowane niegdys w Wilnie w roku 1593, a teraz znowu do druku podane w Wilnie [...] roku 1766. [sygn. XVIII—3419-III]
- BC** =
- LS** = Sen żywota ludzkiego wierszem łacińskim przez W. O. Jakuba Balde Societ. Iesu napisany, a przez Jana Libickiego Sekretarza J. K. M. rytmami polskimi wyrażony. W Krakowie, w Drukarni Franciszka Cezarego, Roku P. 1647. [sygn. XVII—3935-II]
- SCh** = Początki chemii stosownie do terażniejszego tej umiejętności stanu dla pożytku uczniów i słuchaczy ułożone i za wzór lekcji akademickich służyć mające. Przez Jędrzeja Śniadeckiego, Filozofii i Medycyny Doktora, Chemii i Farmacji w Szkole Głównej Litewskiej Zwyczajnego Publicznego Profesora. T. I—II. W Wilnie, w Drukarni Akademickiej, roku 1800. [sygn. XVIII—7.860-III; jeśli cytat pochodzi z tomu drugiego, oznaczamy go II]
- TD** = Daphnis w drzewo bobkowe przemieniła się. Napisana wierszem przez Samuela z [S]Krzypnej Twardowskiego. W Krakowie, w Drukarni Akademickiej, roku 1702. [sygn. XVIII—37-III]

Nie znajdziemy u Lindego bezpośredniej wypowiedzi na temat zgodności cytatów ze źródłami, mamy natomiast sformułowania, które pośrednio

⁸ Zob. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*. T. 6. Warszawa 1814, s. VII: „Miałem więc co czytać, miałem skąd robić wyciągi; czytałem w drodze, na popasach, na noclegach; a gdy niewygoda nie pozwoliła zaraz wypisać, znaczyłem przynajmniej, co osądziłem za potrzebne do mojego celu. [...] W książkach biblioteki jego [Ossolińskiego], z których wypisy do słownika weszły, znajdują się ślady podkreślenia i znaczenia miejsc wyciągniętych i mogą poniekąd służyć za skazówkę, iż takowe w dziele umieszczonymi zostały“.

mogłyby przemawiać za tym, że cytaty w *Słowniku* są jak najbardziej autentyczne. Na przykład:

W czytaniu zaś pism narodowych co do mego celu za ogólne założyłem sobie правило śledzić i wypisywać wszystkie takowe miéysca, które lub objaśnienie iakiego wyrazu zamykają lub go potrzebują. Nie szło mi albowiem o to, żeby pod słowem iakiém lub znaczeniem wymienić tylko autora, w którym się ono znajduje; chciałem oraz z niego własnymi jego słowami to wypisać, co było potrzeba, do przekonania się o znaczeniu tegoż wyrazu. Staralem się wprawdzie ile możności o krótkość w przytaczaniu; taka atoli zdawała mi się być wada, która by nie była dostateczną do objaśnienia i udowodnienia słowa iakiego. [...] Każdy tutaj oczywiście poznaie, ile przez to zatwierdza się pewność i niezaprzeczonność wyłuszczonego znaczenia. Już albowiem nie pisarz słownika każe wierzyć, że iakie słowo pewne ma znaczenie, ale Skarga, Wuiiek, Kochanowski, Bielski, Gornicki itd.⁹

Sformułowanie drugie dotyczy wprawdzie tylko ortografii, ale w konsekwencjach powinno obowiązywać przynajmniej także w dziedzinie zjawisk fonetycznych:

Uważając [autor *Słownika*], że dzieło jego wyławia nieiako hiŃtoryą ięzyka, że w niem żywcem przytacza wyimki z pism rozmaitych wieków, nie potrzeba się dziwić, że zoftawując ortografią każdego z autorów, nie zachowuie w niey iednostayności. Byłbym to sobie poczytał za nieiakié zgwałcenie textu pisarzów i sfałszowanie hiŃtorei ięzyka, gdybym przekształcał w wyimkach z nich przytoczonych sposób ich pisania na terażnieyszą ortografią. Tego tylko pozwoliłem sobie względem nich, że naddatki dawnéy ortografii uchylił. Nie pisałem *then*, *tho* ani używałem *y* zamiast *i*, np. *chłopyątko zamiast chłopiątko¹⁰.

Oba przytoczone wywody mogłyby przemawiać dość jednoznacznie za jak najdalej posuniętą wiernością wobec cytowanych źródeł. Przypatrzmy się więc, jak Linde realizuje swe założenia w praktyce.

Ze względu na to, że *Słownik* stanowi niezbędną pomoc przede wszystkim dla polonisty — zarówno historyka literatury, jak i języka — zbądany materiał układam według poszczególnych działów językoznawstwa, rozpatrując kolejno: zagadnienia fonetyczne, fleksyjne, leksykalne i składniowe. Wszystkie cytaty ze *Słownika* pochodzą z wydania pierwszego (1807—1814); z tego także wydania przejąłem postaci haseł. Ponieważ w poszczególnych cytatach występują często różne zmiany, wprowadziłem szeroki system wewnętrznych odsyłaczy, by uniknąć powtarzania tych samych cytatów przy omawianiu różnych zagadnień.

Fonetyka

Omówienie zagadnień fonetycznych w cytatach należy poprzedzić krótkimi uwagami dotyczącymi ortografii. Otóż grafika i ortografia cytowa-

⁹ *Tamże*, t. 1, s. III.

¹⁰ *Tamże*, s. XVII.

nych przykładów zostały w praktyce przystosowane do norm obowiązujących w czasie druku pierwszego wydania *Słownika* i ujednolicone. Wystarczy porównać *Wstęp do Słownika polskiego* i *Prawidła etymologii* z materiałami cytowanymi, by się przekonać, że zarówno w tekście Lindego, jak i w cytatach obowiązuje ta sama konwencja graficzna i ortograficzna. Trzeba jednak z góry zaznaczyć, że modernizacja zasadniczo nie spowodowała poważniejszych odkształceń fonetycznych, gdyż większość zmian ortograficzno-graficznych jest zupełnie obojętna dla zagadnień fonetyki. Oto kilka zmian najbardziej typowych:

1. Usunięcie znaków miękkości nad spółgłoskami *ś, ź, ć, dź* w pozycji przed następującym *-i*; np. *dziecińskie* — *dziecińskie* (BC 6).
2. Usunięcie staropolskiej pisowni dzisiejszego *cz* przez *cz*; np. *oczy* — *oczy* (BA 11; C 514)¹¹.
3. Ograniczenie użycia długiego *f* tylko do pozycji przed spółgłoskami *k* i *t*, np.:

Źródło	Linde
A krew z pod ferca ftrumieniem mu plufczy. [TD 38]	Krew'. z pod serca ftrumieniem mu pluszczy. [„pluszcze” ¹²]

Taki sam stan znajdujemy we wspomnianych *Prawidłach etymologii*, które mają krój czcionek identyczny z krojem użytym do cytowania przykładów. Zachowanie długiego *f* w innych pozycjach zdarza się tylko wyjątkowo, i to chyba już na prawach błędu korektorskiego (np. pod hasłem „saletran”; C 491).

4. Konsekwentne sprowadzenie oznaczania *j* do sposobu staropolskiego przez *i* w nagłosie i między samogłoskami oraz przez *y* w wygłosie i przed spółgłoskami. W ten sposób uległy modernizacji cytaty z tekstów, które już wprowadziły znak *j* (np. Baldego *Sen żywota ludzkiego* i częściowo przedruk *Ksiąg Cyserona* z 1766 r.; C 513).

5. Usunięcie dawnego sposobu oznaczania spójnika *i* przy *y* (C 491).

6. Usunięcie obcej pisowni *ph, th, tt* itp.; np. *Phebe* — *Febe* („dworzyc” TD 49), *Rethorow* — *Retorowie* (BS B 12; C 489), *attrakcyja* — *atrakcyja* (ŚCh 14; C 489).

7. Częściowa, choć niekonsekwentna, modernizacja pisowni bezokoliczników typu *być* na *bydź*; np. pod hasłem „dobry” (BA 65).

8. Zmiana wersalików na małe litery i związane z tym dodanie znaków diakrytycznych nad spółgłoskami miękkimi; np. *Świętym* — *świętym* (TD 80; C 483).

¹¹ To jest właśnie jeden z odsyłaczy wewnętrznych, o których wyżej wspomniałem. Wskazuje on, że odpowiedni cytat (C) znajduje się na s. 514 mojej publikacji.

¹² W ten sposób oznaczono hasło.

Powyższe zmiany grafiki i ortografii nie spowodowały, jak już powiedziałem, zmian w zakresie fonetyki. Wątpliwości nasuwają niekiedy jedynie modyfikacje wymienione w punktach 3 i 8; dotyczą one wypadków, w których w pewnych pozycjach i określonych wyrazach mogą występować spółgłoski miękkie i twarde. Na przykład w cytacie z Libickiego wyraz hasłowy zapisany w postaci *ziofnych* (LS 15) można by teoretycznie transkrybować przez *s* lub *ś*. Linde wybiera drugą wersję i pisze *złośnych*.

Z zagadnień fonetycznych na pierwsze miejsce wysuwają się samogłoski pochylone, jako najbardziej charakterystyczna cecha wokalizmu polskiego dla okresu, z którego Linde czerpie materiały. Ocena Brücknera¹³, którą przytacza także Nitsch¹⁴, jest słuszna tylko w odniesieniu do samogłoski *a*; tu Linde rzeczywiście systematycznie, zgodnie z ówczesną normą ortograficzną i fonetyczną, usuwa *á* i sprowadza w ten sposób do wspólnej postaci zarówno *a* jasne, jak i *á* pochylone.

Zupełnie natomiast inaczej ma się sprawa z dwiema pozostałymi samogłoskami pochylonymi: *é* i *ó*. Przede wszystkim niesłuszna jest opinia Brücknera, że Linde nie oznacza ścieśnionego *é*. Wręcz przeciwnie — słownikarz oznacza *é* dość konsekwentnie, tylko że oznaczanie to nie ma nic — a w wyjątkowych wypadkach niewiele — wspólnego ze stanem, jaki przedstawiają w tym zakresie cytowane w *Słowniku* źródła. Podobnie jak przy *a*, mamy tu dość konsekwentną modernizację, oznaczanie *é* według przeważnie obowiązujących na początku w. XIX norm, jeżeli nie fonetycznych, to przynajmniej ortograficznych. W związku z tym Linde systematycznie wprowadza *é* do tekstów, które — zgodnie z przeważającym w staropolszczyźnie zwyczajem — nigdy *é* nie oznaczały. Zakres tego oznaczenia nie odpowiada jednak zakresowi występowania wymowy *é* w języku staropolskim i ogranicza się jedynie do kilku określonych pozycji, które oznaczano jeszcze na początku wieku XIX. W praktyce Linde zasadniczo oznacza *é* konsekwentnie tylko w dwóch kategoriach, a mianowicie w niektórych końcówkach przymiotnikowych oraz w przyrostku stopnia wyższego i najwyższego przysłówków. W przymiotnikach i zaimkach występuje *é* dość konsekwentnie w końcówce rodz. żeńskiego *-ej* oraz nieco rzadziej w końcówce rodz. nijakiego *-em*. Jest to więc zakres znacznie węższy od postulowanego przez Onufrego Kopczyńskiego jeszcze w końcu wieku XVIII¹⁵. Przykłady:

¹³ Brückner, *op. cit.*, s. 5—6: „pomijamy też inny, walny niedostatek »Lindego«, nieoznaczanie brzmień ścieśnionych, *á* i *é*, których znaczenia i roli początek wieku XIX jeszcze wcale nie przeczuwał”.

¹⁴ Nitsch, *op. cit.*, s. XI.

¹⁵ Zakres postulowany zastosował Kopczyński praktycznie m. in. w pośmiertnie wydanej *Gramatyce języka polskiego* (Warszawa 1817).

Źródło	Linde
Pythagoras Filozof, i jego naśladowcy, [...] nigdy o tym nie wątpili, że dułze nałze ze wzyftkiey myśli Bofkiey łą zelczeknione. [BC 38]	Naśladowcy Pitagoresa nie wątpili, że dusze nasze ze wzyftkiey myśli bofkiey są zeszechknione. [„zeszechknać”]
Gdy Świętym wftydu zápalona gniewem/ Wolálás ráczey obumrzeć tym drzewem. [TD 80]	Dafne świętym wftydu zápalona gniewem, Wolála ráczey obumrzeć tym drzewem. [„obumrzeć”]

Podobnie wprowadza Linde é w cytatach, które podają w dalszej części pracy pod hasłami: „podzierzgnać“ (TD 40; C 486), „wylać“ (KC 65; C 490) itd.

Jak dalece Linde przestrzegał w zasadzie tego zakresu oznaczania é, świadczą cytaty z *Początków chemii* Śniadeckiego. W tekście tym występuje é w zakresie bliskim proponowanemu przez Kopczyńskiego. Otóż Linde prawie zawsze usuwa tu é w tych pozycjach, które nie zgadzają się z przyjętą przez niego normą. Na przykład:

Źródło	Linde
Ciało ftałé, zóhté, elektryczné, wolném ciepłem topnieiącé [...], które fię łatwo od ognia zapala. [ŠCh 75]	ciało żółte elektryczne, wolném ciepłem topniejące, które się łatwo od ognia zapala. [„siarka”]

Podobny stan mamy we wszystkich cytatach z *Początków chemii* (C 491, 504).

Zdarzają się jednak sporadycznie wypadki, że nawet w omawianych pozycjach nie oznacza Linde é, zachowując stan zgodny ze źródłami; np. pod hasłami „pożyć“ (TD Av; C 491) i „szyia“ (KC B).

Gdy porównamy przedstawiony zakres oznaczania é w cytatach ze *Wstępem do Słownika polskiego*, okaże się, że w jednym i drugim wypadku obowiązują zasadniczo ta sama konwencja¹⁶.

Także w zakresie ó Linde pisownię modernizuje, wprowadzając ó do tekstów, w których — zgodnie z tradycją drukarską — przeważnie ó nie kreskowano. Granice tej modernizacji pokrywają się z obowiązującą na początku XIX w. normą fonetyczną i ortograficzną. Liczne przykłady cytuję m. in. pod hasłami: „poiąć“ (BA 51; C 492), „wiatr“ (BA 13; C 490) itd.

Zachowanie stanu zgodnego ze źródłem, polegające na braku oznaczania ó, zdarza się tylko sporadycznie; np. pod hasłem „papużec“ występuje zgodna z tekstem forma *Iagod* (TD 40). Być może, że w takich wypadkach mamy do czynienia ze zwyczajnymi błędami korektorskimi.

Inne zmiany w zakresie fonetyki nie obejmują już tak konsekwentnie całego systemu, lecz mają przeważnie charakter sporadyczny, a czasem

¹⁶ Linde, *op. cit.*, t. 1, s. I—XVIII.

chyba nawet przypadkowy. Do zjawisk powtarzających się po kilka razy należą następujące:

1. Wprowadzenie do wyrazów z pierwotnym *e* nowszej postaci z samogłoską nosową *ę*. Dzięki temu występujące w źródłach wyrazy *miedzy* i *paszczeka* otrzymują w *Słowniku* pod hasłami „kotara“, „lilia“ i „zab“ postaci *między* (KC 70, LS 15; C 500) i *paszczęka* (TD 5). Ale pod hasłem „czestować“ mamy też odwrotną sytuację: źródłowy zapis *częstowywał* przerabia Linde na *częstowywał* (KC C2).

2. Wahania między ściągniętymi i nieściągniętymi formami zaimków; wymiany te mają charakter obustronny. Przykłady:

Źródło	Linde
swą [BA 47]	swoię [„brać“; C 501]
ná się [BA 38]	na siebie [„chlebowy“]
fwoją [BC 6]	swą [„dzieciński“]
iemu [BA 67]	mu [„łotr“; C 501]
fwoie [KC A3v]	swe [„mierny“]
fwą [KC 56]	swoią [„układność“]
fwych [BC 26]	swoich [„włochacinki“; C 493]

3. W kilku wypadkach na miejscu występujących w źródłach starszych postaci zaimka *wszytek* występuje postać nowsza *wszystek*; np. pod hasłami: „błazeństwo“ (BA 80), „odbydź“ (BA 41), „szamotać“ (BS D3), „wiekować“ (BS A5).

4. Trzykrotnie staropolska postać czasownika *ujźrzeć* została sprowadzona do postaci współczesnej *ujrzeć*; mamy to pod hasłami: „plusk“, „robaczy“ (TD 80) i „złośny“ (LS 15).

5. Wygłosowe *w* miękkie, zwykle nie oznaczane w drukach, otrzymuje w wyrazie *krew* znak miękkości i ma postać *krew'*; np. pod hasłami „pluszczyć“ (TD 38) i „wrzeć“ (BC 22). Miękkie *w'* ma też w *Słowniku* samo hasło „krew“. Zmiana ta, choć niezgodna ze stanem ortograficznym, jaki występuje w źródłach, oddaje wiernie wymowę staropolską.

6. Stare postaci mianownika l. mn. rodz. męskoosobowego zaimków i przymiotników w stopniu wyższym: *hojniejszy*, *inszy*, *naszy* — otrzymują, zgodnie z obowiązującą na przełomie w. XVIII i XIX normą, nowe analogiczne postaci: *hojniejsi* („ostawić“ KC 26), *insi* („rozważyć“, KC D2), *nasi* (BA 7; C 506).

7. Modernizacji ulegają też wyrazy hasłowe *ślachcic* i *przyślachcić*, które w *Słowniku* otrzymują postaci nowsze: *szlachcic* (KC B3), *przyszlachcony* (KC 111; C 511). Wprawdzie w innych cytatach pod hasłem „przyszlachcić“ podaje też Linde formy ze spółgłoską *ś*, trudno jednak powyższe przykłady uznać za pomyłki, skoro pod hasłami „szlachcic“ i „szlachta“ w ogóle brak form *ślachcic* i *ślachta*.

8. W kilku wypadkach zmiany dotyczą szeregu spółgłoskowego *z, ź, ż*. Występujące w źródłach wyrazy *drażnić* i *niżli* otrzymują u Lindego postać *drażnić* („rozgardyas“ BS D10) i *niżli* („szczypać“, BA 65). Natomiast źródłowe postaci wyrazów *blaźniwy*, *źwierz* i *źwierzę* zmienia Linde na *blaźniwy* („blaźniwy“, BA 11), *zwierz* („wey“, BA 62) i *zwierzę* („nażuć się“, TD 43). Poza tym wyraz hasłowy *kozubek* zmienia Linde na *kożubek* (TD 44), zaś wyraz *zwycięzca* na *zwycięzca* („poboy“, TD 62). Porównanie cytowanych tu przykładów z materiałami umieszczonymi pod odpowiadającymi im hasłami pozwala przypuszczać, że w wypadku wyrazów: *drażnić*, *kożubek*, *zwierz* i *zwierzę* — mamy do czynienia ze świadomymi zmianami, gdyż tylko takie postaci tych wyrazów występują w materiale umieszczonym w *Słowniku*. W wypadku natomiast wyrazów *niżli* i *zwycięzca* modyfikacje fonetyczne należy chyba uznać za zwyczajne błędy, bowiem pod hasłem „zwycięzca“ notuje Linde wyłącznie przykłady ze spółgłoską *ż*, zaś pod hasłem „niżli“ 9 zapisów ma postać *niżli*, a tylko 1 — *niżli*.

Poza tym wprowadza Linde szereg zmian fonetycznych, które w zbadanym materiale występują tylko jednorazowo; mimo to łączy je identyczny kierunek zmian, idący od form starszych do nowszych.

Fleksja

W zakresie zmian fleksyjnych, jakie Linde wprowadził, należy wyróżnić dwa zasadnicze typy: I — modyfikacje tzw. końcówek równoległych (zachodzą one wówczas, gdy dana forma fleksyjna posiada przynajmniej dwie końcówki oboczne, co stwarza możliwość wyboru jednej z nich); II — zmiany fleksyjne o charakterze wtórnym, o wiele liczniejsze, powstałe w wyniku skracania i streszczania cytatów (zmiany nie zachodzą tu między końcówkami równoległymi, lecz pomiędzy różnymi formami fleksyjnymi, a nawet kategoriami gramatycznymi).

I. Zmiany typu pierwszego, dotyczące końcówek równoległych, występują w zbadanym materiale w 43 cytatach. Idą one, podobnie jak omówione wyżej zmiany fonetyczne, w kierunku modernizacji — usuwania końcówek starszych na rzecz nowych, obowiązujących na przełomie wieku XVIII i XIX.

1. Połowa zmian występuje w odmianie rzeczownika, przy czym zabieg modernizacji najbardziej dotknął deklinację żeńską miękkotematową, w której aż 10 razy usunął Linde znajdujące się w źródłach końcówki dopełniacza l. p. *-e*, *-ej* i wprowadził na ich miejsce wówczas już powszechnie obowiązującą końcówkę *-i* (*-y*). Przykład:

Źródło	Linde
Aż pełne ducha y nowey <i>nádzieie</i> / Trzepią fkrzelami pod wodą Nápee. [TD 2]	Pełne ducha i nowey <i>nádzieie</i> Trze- pią fkrzelami pod wodą Napu. [„trze- pać”]

Widzimy tu, że zmiana końcówki zniszczyła nawet rym, w którym zresztą i drugi komponent uległ zmianie i został sprowadzony do postaci, jakiej w ogóle brak w tekście *Dafnidy*¹⁷. Oto reszta analogicznych zmian końcówek:

Źródło	Linde
ządze [TD 15]	ządzy [„brukownik”]
Filozofiey [...] w Grecyey [BA 1]	filozofii [...] w Grecyi [„gniazdo”]
nocey [TD 33]	noey [„placzorody”]
beftyey [TD Av]	bestyi [„pożyć”; C 491]
Sycyliey [BA 18]	Sycylii [„przykołatać się”]
Ipize [BA 31]	spiży [„spląsać”]
Troje [BS A4]	Troi [„wspłynąć”]
krwie [BS D5v]	krwi [„zapaska”]

Poza tym pojawiają się zmiany, które ze względu na ich sporadyczny charakter można uznać nie za świadome modernizowanie, lecz za pomyłki, polegające na wprowadzeniu formy nowszej, używanej, być może, przez samego autora *Słownika*; np. w wyrazie hasłowym „sznur“ (BA 22) na miejsce źródłowej formy dopełniacza l. p. *sznuru* wprowadza Linde formę *sznura*, choć pod tym samym hasłem z tychże *Apostegmatów* cytuje zgodną z oryginałem formę *sznuru* (BA 38; C 491). W wyrazie *záb* pod hasłem „kszykać“ (TD 17; C 495) usuwa Linde końcówkę dualną w formie *zębomá* i wprowadza na jej miejsce formę l. mn. *zębami*. Ale poza tym w innych wypadkach zachowuje formy dualne bez zmian; np. pod hasłem „wada“ mamy „dwie *wadzie*“ (KC 9), zaś pod hasłem „zarosnąć“ „dwie *drodze*“ (KC 77). Modernizuje też Linde obcą postać biernika l. p. *Dáfnim*, zastępując ją pod hasłem „binda“ formą rodzimą *Dafnę*, której zresztą wcale nie używa Twardowski¹⁸. Zmianie ulega też forma dopełniacza l. p. *Pytágorá*, którą zastępuje Linde pod hasłem „łotr“ (BA 67) formą *Pitagory* (C 501).

2. W odmianie przymiotników zmiany są stosunkowo nieliczne i obejmują zaledwie 7 cytatów, z czego 3 wypadki dotyczą końcówki l. p. rodz. żeńskiego *-y*, którą Linde zastępuje końcówką *-ej*. Przykład:

Źródło	Linde
Coby ftrzegł we dnie dziewczki fwey <i>iedyny</i> . [TD 40]	coby ftrzegł we dnie swéy dziewczki <i>iedynéy</i> . [„podzierzgnąć”]

¹⁷ Zob. indeks do wydania *Dafnidy* w BPP [= Bibliotece Pisarzy Polskich: seria B, nr 6].

¹⁸ Zob. przypis 17.

Analogiczne zmiany przeprowadza Linde w tymże tekście *Dafnidy*, gdzie formy dopełniacza l. p. na *-y* były uwarunkowane pozycją rymową, pod hasłem „złotoruchy“, zastępując formę *złotoruchy* przez *złotoruchęj* (TD 22), zaś pod hasłem „kształcik“ usuwa formę *tykány* na korzyść *tykanéj* (TD 10).

Pozostałe zmiany dotyczą znanych wahań końcówkowych w narzędniku i miejscowniku rodz. męskiego i nijakiego. Dwukrotnie w narzędniku l. mn. zastępuje Linde końcówkę *-ymi* końcówką *-emi*: pod hasłem „puch“ zamiast pierwotnego „*złotymi* [...] puchy“ mamy „*zlotemi* [...] puchy“ (TD 22), zaś pod hasłem „trefny“ na miejsce *rzeczami nietrefnymi* wprowadza Linde formę *rzeczami nietrefnemi* (BA 70). Do formy narzędnika l. p. rodz. nijakiego zgodnie z postulatami Kopczyńskiego wprowadza Linde końcówkę *-ém*, zastępując pod hasłem „wymierzyć“ formę *plugawým ścierwem* na *plugawém ścierwem* (TD 17). Podobnie forma zaimkowa *w czym* otrzymuje pod hasłem „wylać“ postać *w czém* (KC 65; C 490). Ale w innych wypadkach zachowuje słownikarz formy zgodne z cytowanymi źródłami; np. pod hasłem „sioło“ mamy zapis *po śiele wesółym* (TD 82; C 494), podobnie bez zmian występuje zapis *prawem wrózczym* pod hasłem „wrózczy“ (BC 19; C 496).

3. Nieliczną, bo zaledwie 9 wypadków obejmującą grupę stanowią też zmiany dotyczące fleksji czasownika. Mają one podobny charakter jak zmiany rzeczownikowe oraz przymiotnikowe i sprowadzają się przeważnie do zagadnienia modernizacji. Tak np. usuwa Linde 4 razy dawne formy rozkaźnika na *-i*: *Przypomni* (TD 19), *pyfzni się* (BA 73), *Rwi* (TD 2), *záciiagni* (TD 42) — i wprowadza na ich miejsce formy nowsze, obowiązujące w okresie układania *Słownika*: *Przypomniy* („złotopióry“), *pyszniy się* („ubożec“; C 507), *Rwiy* („przestać“; C 496) i *záciiagniy* („ucho“).

Uwspółcześnia Linde również postać imiesłowu uprzedniego czynnego w czasownikach z tematem spółgłoskowym, wprowadzając na miejsce pierwotnych postaci *záciiekszy* (TD 7), *zewłokszy* (TD 33), *ználaższy* (TD 50) formy nowe, utworzone od imiesłowu przeszłego czynnego z przyrostkiem *-ł*: *zacieklszy* („zaciec“), *zewloklszy* („placzorody“), *Znalazlszy* („rówiennica“). Oczywiście zmiana ma raczej charakter ortograficzny.

Poza tym w pierwszej osobie l. mn. czasu teraźniejszego zamienia Linde pod hasłem „zgodzić“ postać *będziemy* na *będziem* (KC 74), zaś pod hasłem „przystoyność“ *czyniemy* na *czynimy* (KC 60).

4. W zakresie odmiany liczebników modernizuje Linde trzykrotnie końcówki liczebnika nieokreślonego *wiele*, wprowadzając na miejsce pierwotnych form *wiele* i w dopełniaczu *wiela* nową formę *wielu*.

Źródło

krótkie a zwięzliwe powieści *wiela* ludzi
zacnych. [KC 64]

Linde

Krótkie a zwięzliwe powieści *wielu*
ludzi zacnych. [„zwięzliwy“]

Analogiczne zastępstwo znajdujemy poza tym pod hasłami „jeden“ (BA 61) i „imię“ (KC 66). Dążnością do modernizacji tłumaczy się też zastąpienie pod hasłem „ziemnica“ pierwotnej formy liczebnikowej *dzięwici* przez nową *dzięwiciu* (BS B10).

II. Obok wyżej przedstawionych występują w *Słowniku* zmiany fleksyjne o charakterze wtórnym, wywołane skracaniem oraz streszczaniem cytatów. W przeciwieństwie do typu pierwszego dotyczą one — jak już powiedziano — nie różnic między końcówkami obocznymi danej formy fleksyjnej, lecz różnic między różnymi formami fleksyjnymi. W praktyce mamy tu więc właściwie do czynienia ze zmianami składniowymi, których bezpośrednim następstwem są zmiany fleksyjne. Mimo to omawiam te zmiany w rozdziale poświęconym fleksji, by pokazać, w jakim stopniu cytowane w *Słowniku* przykłady odbiegają od form zaświadczonych w źródłach.

Ogólna liczba cytatów, w których Linde wprowadził zmiany fleksyjne wtórne, jest przeszło czterokrotnie większa od zmian typu pierwszego i obejmuje 186 wypadków. Większość modyfikacji występuje w rzeczownikach (104 cytaty) i czasownikach (76 cytatów). Będę je omawiał kolejno.

A. R z e c z o w n i k i. Skracanie czy po prostu streszczanie cytatów — zabiegi te stosuje Linde bardzo często — narzuca nowe stosunki syntaktyczne między wyrazami, które wyrwane z dotychczasowych związków wchodzi w nowe i w konsekwencji muszą do nich przystosować swoje formy fleksyjne. Większość cytatów układa się w bardziej szczegółowe grupy, w których proces skracania i streszczania oraz wywołane nim zmiany fleksyjne sprowadzają się do kilku określonych i łatwo uchwytnych zabiegów.

1. Najbardziej charakterystyczną grupę stanowią cytaty, w których w wyniku skracania rzeczowniki występujące w źródle w przypadkach zależnych otrzymują w *Słowniku* formę mianownika i pełnią w ten sposób funkcję podmiotu. Wyróżnić tu można dwa podstawowe typy zmian:

a) W typie pierwszym opuszcza Linde zdanie, w którym występował rzeczownik w przypadku zależnym, i wprowadza go w nowej formie mianownika do zdania zachowanego. Tak zmieniony rzeczownik spełnia teraz funkcję podmiotu, który uprzednio nie był wcale wyrażony lub też był wyrażony tylko ogólnikowo za pomocą zaimka.

Źródło

A mimo to mamy przydać i ochędość, nie tego mierzonego nazbyt wydwarzanego, ale takiego któreby wyzło z grubey á sprofney, człowiekowi nieprzyftoyney niedbałości. [KC 85]

Linde

Ochędostwo mierzone nazbyt wydwarzane, nie przyftoi mężczyznie. [..wytworzyć”]

CHcełz *Rhetorow*? poniemieli! Ci-
ceroná nie słycháć! Saluft, Hortens,
ochrápieli. [BS B12]

Retorowie poniemieli, Cycerona nie
słychać, Salluft, Hortens ochrápieli. [„po-
niemieć”]

Omawiany typ zmian występuje szczególnie często w dziełach o szeroko rozbudowanych zdaniach złożonych, dlatego najwięcej materiału dostarczają teksty prozaiczne. Na pierwsze miejsce pod tym względem wysuwają się *Początki chemii* Sniadeckiego, w których Linde wprowadził najliczniejsze i zarazem najbardziej odbiegające od źródła zmiany składniowe i fleksyjne.

Źródło

A jako związek materyi w ogólności poymowania przez *atrakcyę*, tak i połączenia wzajemne bądź ciał iedno-rodnych bądź różno-rodnych téżé laméy file przypisano, z tą różnicą: iż w ciałach drobnych ziemskich file tę nazwano *powinowactwem* (affinitas). [ŠCh 4].

Linde

Powinowactwo, atrakcja, uważana w ciałach drobnych ziemskich. [„powinowactwo”]

Podobny typ przekształcania cytatów, wywołujący m. in. interesujące nas tu przejście form przypadków zależnych rzeczownika w formy mianowników, znajdujemy poza tym także pod hasłami: „gładysz“ (BA 59), „gniazdo“ (BA 1), „huczeć“ (ŠCh 102, TD 40; C 500), „kwasić“ (ŠCh 190), „niedokwas“ (ŠCh 199), „opaść“ (ŠCh 15), „popilny“ (KC 28), „roztworzyć“ (ŠCh 14; C 504), „urodziwy“ (BA 31), „wysmuknąć“ (TD 58; C 497—498).

b) Drugi typ zmian w zakresie zastępowania przypadków zależnych przez formy mianownika — mniej liczny — wprowadza Linde wówczas, gdy z dłuższego tekstu wybiera mały odcinek, pozbawiony nawet orzeczenia. Czasem tak ograniczony cytat ma składniową strukturę oznajmienia, czasem zaś ogranicza się do luźnego wyrażenia lub połączenia wyrazów.

Bo o tym powiedziałem dołtatecznie w onych *Księgach*, którem napisał o rzeczach wieśniackich. [BC 27]

Linde z pierwszego zdania bierze tylko sprowadzony do formy mianownika rzeczownik *księgi* i łączy go z częścią zdania drugiego, w którym opuścił orzeczenie, w następujący cytat pod hasłem „wieśniacki“: „*Kfięgi* o rzeczach wieśniackich“.

Dziś *hultáie* Poetámi

Zowiá / z ledá fzubráwcámi. [LS 10]

Linde pod hasłem „szubrawiec“ sprowadza ten cytat do szeregowego zestawienia formy dwóch mianowników l. mn.: *hultaie, szubrawce*.

Zamianę przypadków zależnych na formy mianownika przeprowadza też Linde w podobnych okolicznościach pod hasłami: „podziwny“ (KC 6), „zaoczny“ (BA 11; C 514), „zwięźliwość“ (KC 86).

2. Inną grupę, charakterem przeprowadzonych zmian zbliżoną do poprzedniej, stanowią wypadki, w których rzeczownik występujący w źródle przeważnie w mianowniku otrzymuje u Lindego postać przypadku zależnego. Zmiany tego typu stosuje Linde wówczas, gdy skracając cytaty opuszcza całe zdanie, w którym dany rzeczownik występował w funkcji podmiotu; dla zachowania zrozumiałości cytatu wprowadza taki rzeczownik do następnego, związanego składniowo z opuszczonym zdania, gdzie zastępuje on zwykle dopełnienie wyrażone w źródle ogólnikowo za pomocą zaimka. Przykłady:

Źródło	Linde
Ale mógłby kto zadać: iż <i>starzy</i> ią dziwnych obyczajów. nikt im nie ugodzi. [BC 32]	<i>Starym</i> nikt nie ugodzi. [„ugodzi”]

Źródło	Linde
Po obozie zebrząc chodzi / <i>Slepy</i> / aż go chłopczyk wodzi. [LS 13]	<i>Ślepego</i> chłopczyk wodzi. [„wieść”]

W przytoczonych przykładach powtarza Linde stale ten sam zabieg: bierze mianowicie ze źródła minimum kontekstu potrzebnego do zrozumienia wyrazu hasłowego, a ewentualne braki — wyrażone ogólnikowo zaimkami nawiązującymi składniowo do opuszczonych zdań — uzupełnia odpowiadającymi im wyrazami pełnoznanymi, które według jego zdania są niezbędne do zrozumienia cytatu lub zachowania jego poprawnej struktury składniowej. Na tej zasadzie weszły do podanych wyżej cytatów ze zmienionymi formami przypadkowymi słowa *starzy* i *ślepy*.

3. W kilku odosobnionych przykładach zmiany fleksyjne wynikają ze zmian składniowych wywołanych zamianą słów rządzących daną strukturą składniową.

Źródło	Linde
<i>Krotofile</i> też ma być niejaka miara swa zachowana, to iest, abyśmy w czym nazbyt z brzegów niewylewali [KC 65]	W <i>krotofilach</i> uważać trzeba, abyśmy w czym z brzegów nie wylewali. [„wylać”]

Zastąpienie długiego zdania początkowego słowami *uważać trzeba* narzuciło nową składnię z miejscownikiem zamiast pierwotnego dopełniacza. Podobnie w następnym cytacie wprowadzenie czasownika *stosować się* na miejsce *accomodować się* pociągnęło za sobą konieczność zastąpienia składni z celownikiem przez składnię z dopełniaczem *stosować się do słuchaczów*.

Źródło	Linde
Każdemu czyniącemu rzecz / trzeba <i>się accomodować</i> <i>słuchaczom</i> / kto nie chce ná wiatr mówić. [BA 13]	Trzeba <i>się stosować do słuchaczów</i> , kto nie chce na wiatr mówić. [„wiatr”]

Niekiedy, jak w poniższym cytacie, zmiana dopełniacza na biernik jest związana z usunięciem przeczenia (pomijam w tej chwili inne zmiany).

Źródło	Linde
Głofy ná drewnie zkorrygowác vmieľ: á <i>żywotó</i> twego według łznuru rozumu y Cnoty / poľtánowié nie vmieľ? [BA 38].	Poľtanów tve <i>życie</i> podług sznuru cnoty i rozumu. [„sznur”].

4. Wreszcie kilkanaście razy wprowadza Linde do cytatów zmiany w obrębie kategorii liczby. Ogólna tendencja polega na tym, że na miejsce występujących w źródłach form l. mn. wprowadza formy liczby pojedynczej. Połowa cytatów pochodzi z *Początków chemii* Śniadeckiego, gdzie omawiana zmiana wiąże się przeważnie ze sprowadzeniem wyrazu hasłowego do podstawowej formy mianownika l. p., co znów pociąga za sobą analogiczne zmiany w wyrazach powiązanych składniowo z wyrazem hasłowym.

Źródło	Linde
<i>fole</i> z tychże łamych <i>zajad</i> i <i>kwaľów</i> łaléťrowégo, łolnégo, węglowégo, i.t.d. powłtaiácé, nazywác fię będą <i>łaléťran</i> , <i>łolan</i> , <i>węglan</i> . [ŠCh II 46–47]	<i>nitras</i> , <i>łól</i> z <i>kwaľu</i> łaléťrowego i z <i>zajady</i> łolnéy złożona. [„saletran”]

Analogiczne zmiany znajdujemy poza wymienionymi wyżej słowami *solan* i *węglan* także pod hasłami „fosforan“ (ŠCh II 67), „podkwas“ (ŠCh 196), „podsaletran“, „podsiarczan“ (ŠCh II 50) itd.

W pozostałych cytatach nie można się dopatrzeć jakiejś konsekwentnej zasady, którą kierowałyby się Linde wprowadzając zmiany w zakresie kategorii liczby. Trudno np. zrozumieć, dlaczego w następującym cytacie biernik l. mn. *łtrzały* został zastąpiony biernikiem l. p. *łtrzałę*:

Źródło	Linde
[Apollo] chwali łuk y <i>łtrzały</i> łwoie, że niemi łák dużey y iádowitey pożył beľtyey. [TD Av]	Chwali Apollo swą <i>łtrzałę</i> , że nią tak iádowitey pożył beľty. [„pożyć”]

Wyjątkowo tylko wprowadza Linde w zbadanym materiale zmiany odwrotne: z l. p. na liczbę mnogą. Takiemu np. zabiegowi został poddany cytat pod hasłem „zachowały“, gdzie formy zaimkowe l. p. *temu* i *kto* zastąpiły formy l. mn. *tym* i *którzy* (KC 29).

B. Czasowniki. Zmiany wtórne w zakresie fleksji czasownika i związanych z nim kategorii, obejmujące 76 cytatów, dadzą się sprowadzić do kilku podstawowych typów; przy czym w niektórych typach można dość łatwo wyjaśnić przyczyny zmian, a tym samym i motywy, jakimi się kierował Linde przy ich wprowadzaniu.

1. Do grupy pierwszej należą cytaty, w których zmiany zachodzą między bezokolicznikiem i formami osobowymi. W 11 cytatach Linde zmienia występujący w źródle bezokolicznik na formy osobowe. Bezpośrednim powodem takiej zamiany jest zawsze opuszczenie innego czasownika, który występuje w źródle w formie osobowej i pełni funkcję orzeczenia. Otóż po usunięciu tego czasownika zależny od niego drugi czasownik, występujący dotąd w bezokoliczniku, przejmuje jego funkcję składniową orzeczenia oraz związaną z tą funkcją formę osobową.

Źródło	Linde
Gdy mu tym wraǳano / że gdy fię iego caula <i>miála przytoczyć</i> przed sąd / wżywał w tym Prokuratorá. [BA 17]	Sprawa <i>przytoczyła</i> się przed sąd. [„przytoczyć”]
Tenże mawiał: Równą łobie poymuy/ zebyś <i>moǳ żyć</i> w zgodzie. [BA 51]	Równą sobie poymuy, zebyś <i>żył</i> w zgodzie. [„poiąć”]

W przytoczonych cytatach powtarza się ten sam schemat zmian: po usunięciu form osobowych *miála* i *moǳ* występujące obok bezokoliczniki przejęły ich funkcję i stąd pojawiły się niezgodne ze źródłami formy *przytoczyła* się i *żył*. Analogiczne zmiany znajdujemy także pod hasłami: „ale“ (BA 57), „nacz“ (KC 30), „niedokwaszenie“ (ŚCh 195), „pędzić“ (ŚCh 33), „strawować się“ (KC 3v; C 494), „ślepy“ (BA 25), „trwoga“ (BS D4).

2. Następną grupę, obejmującą ponad 20 wypadków, tworzą cytaty, w których zmiany dotyczą przesunięć w obrębie poszczególnych osób. Najczęściej spotykaną modyfikacją, która wiąże się z ponad połową przykładów, jest zastąpienie form pierwszej i drugiej osoby l. p. przez formy trzeciej osoby teǳe liczby. Oto kilka cytatów ilustrujących te zmiany:

Źródło	Linde
Więc dowéipem <i>nágradzam</i> , gdzie w gładkości dziurá. [BA 5]	Dowcipem <i>nagrada</i> mądra biało- głowa, gdzie w gładkości dziura. [„dziura”]
Jeśli fię <i>mu/zcze/z</i> idąc do mężczyzn / tedy niepotrzebnie: á jeśli do białych- głów: tedy wielka w tym niepráwiedli- wość. [BA 32]	Mężczyzna niepotrzebnie się <i>muszcze</i> , idąc do mężczyzn. [„musnąć”]

Kilka razy wprowadza Linde ten typ zmian także do cytatów z *Dafnidy*.

Źródło	Linde
A raz to z Niebá w Awernowe lży- by / Raz fię <i>prześiadam</i> z Lwow ná Wieloryby. [TD 23]	Raz z nieba w Awernowe szyby, raz się <i>przesiada</i> Wenus z lwów na wielo- ryby. [„szyb”]

Poza tym w tejsze *Dafnidzie* analogiczne zmiany wprowadza Linde do cytatów umieszczonych pod hasłami: „lekkuchny“ (TD 2)¹⁹, „pośnik“ (TD 27), „świerkotać“ (TD 80), „zwiesić“ (TD 2).

Geneza omawianych tu zmian jest, jak wskazują cytowane przykłady, oczywista. Przeważnie ze względów znaczeniowych do wypowiedzi występującej w źródle w pierwszej lub drugiej osobie wprowadza Linde znajdujący się w dalszym kontekście podmiot, co pociąga za sobą konieczność zmiany formy orzeczenia na osobę trzecią. W ten sposób dodane do cytatów podmioty *białogłowa*, *mężczyzna* i *Wenus* spowodowały przystosowanie do nich form orzeczenia w postaci *nagradza*, *muszcze się* i *przesiada*.

3. W dość wyraźną grupę układają się też zmiany, jakie Linde przeprowadza między formami osobowymi i imiesłowami. Podobnie jak w omówionych wyżej grupach, i tu dają się zauważyć pewne określone przyczyny i tendencje, jakimi kierował się dokonując modyfikacji fleksyjnych.

a) W kilku wypadkach Linde usuwa występujące w źródłach formy imiesłowu czynnego uprzedniego i wprowadza na ich miejsce formy osobowe czasownika, przeważnie czasu przeszłego. Geneza tych zmian wiąże się z tylokrotnie już podkreślaną tendencją do skracania cytatów i nadawania im możliwie zamkniętych struktur składniowych. W wyniku tej dążności Linde usuwa z cytatów oznajmienia z imiesłowem czynnym uprzednim i zastępuje je normalnymi zdaniami z formami osobowymi orzeczenia. Szczególnie oczywisty staje się ten zabieg, gdy z dłuższego fragmentu wybiera cytat ograniczony do wspomnianego oznajmienia.

Źródło	Linde
[ziemia przyjmuje nasienie] i wypulzcza z niego zieloność ziółka: które podparły się włoścacinkami korzonków iwych, pomaluczku podrafta. [BC 26]	Ziarno <i>podpiera się</i> w ziemi włoścacinkami korzonków swoich. [„włoścacinki”]
Choć nań [na smoka] y ognia y Itrzelby użyto / Owłzem śmiertelne <i>wstrąciwszy</i> się razy / Nálzychże famych nábili Iowito. [TD 4]	Śmiertelne od smoka <i>wstrąciły się</i> razy. [„wstrącić”]

Podobnie postępuje Linde nawet wtedy, gdy wybrany do *Słownika* cytat obejmuje zdania złożone. Przykład:

Źródło	Linde
Iedney nocy gdy mu złodziey miełzek z pieniądzmi chciał vkrásć / á w tym <i>przecuciwszy</i> / y obaczywłzy że to o pieniądże idzie / rzekł mu: [BA 43]	Gdy mu złodziey nocy iedný miełzek chciał ukrásć, <i>przecucił się</i> . [„przecucić się”]

¹⁹ Zarówno zresztą tu, jak i pod hasłem „zwiesić“ Linde błędnie uzupełnia podmiot wyrazem *Zefir* zamiast *Jutrzenka*.

Analogiczne przekształcenia imiesłowów na formy osobowe przeprowadza Linde pod hasłem „nawiązka“, gdzie imiesłów *wyciąwfszy* zamienia na formę osobową *wyciął* (BA 29), oraz pod hasłem „niedomagać“, gdzie forma *zmyślwfzy* została zastąpiona przez formę *zmyślił* (KC C4).

b) Podobny charakter — zarówno w swej genezie, jak i w samym sposobie wykonania — mają zmiany polegające na zastępowaniu form imiesłowowych czasu teraźniejszego przez odpowiednie formy osobowe czasownika. Przykład:

A m'ędzy niemi Pálterz przygrawáiąc
Huk fię rozlega / po siele wesołym [TD 82]

Linde zamienia imiesłów *przygrawáiąc* na formę osobową *przygrywa* i w ten sposób otrzymuje następujący cytat, gładki i jasny składniowo:

Pálterz *przygrywa*, huk się rozlega po siele wesołym. [„sioło”]

Takież zmiany wprowadza Linde w cytatach umieszczonych pod hasłami: „ciec“, „gamratować“, „przemódz“ i „urodziwy“, gdzie imiesłowy: *niofąc*, *chcąc*, *będąc* — otrzymują kolejno formy osobowe; *noszą* (TD 32; C 512), *chciał* (KC 72; C 515), *[jeste]ś* (BA 42), *był* (BA 31).

c) Wreszcie w 6 cytatach znajdujemy odwrotny proces zastępowania form osobowych imiesłowami. Takież ten zabieg wynika z dążności do skracania podawanych w *Słowniku* przykładów. Pod względem składniowym zmiany sprowadzają się do zastąpienia zdania podrzędnego odpowiadającym mu oznajmieniem. Czasem takie modyfikacje nawet ze stanowiska oszczędności miejsca nie mają chyba uzasadnienia, gdyż nieraz ograniczają się do opuszczenia spójnika wprowadzającego zdanie podrzędne.

Źródło

Gdy się *wyprawował* na wygnanie,
dla niey, nie mógł mieć, czymby się [tra-
wował. [KC C3v]

Linde

Wyprawując się na wygnanie, nie
miał czymby się strawował. [„strawować
się”]

Analogicznie ma się sprawa w cytatach pod hasłami: „lotr“, „odbydź“, „oko“, „siarczany“ i „zadrzeć“, gdzie na miejsce pierwotnych form osobowych *śluchał*, *chciał*, *postrzeli*, *składa fię*, *się* [...] rozumie wprowadza Linde kolejno formy odpowiednich imiesłowów: *śluchaiąc* (BA 67; C 501), *chcąc* (BA 41), *postrzelony* (TD Av), *składający się* (ŚCh 229) i *rozumiejący się* (KC 93).

Inne zmiany związane z formami czasownika dotyczą kategorii trybu, czasu, strony i rodzaju. Zmiany tego typu są nieliczne i obejmują łącznie zaledwie 24 cytaty; na ogół nie można się tu dopatrzeć tendencji, jakimi kierował się Linde przy ich wprowadzaniu.

Słownictwo

A teraz przejdźmy do najważniejszego dla leksykografii działu, mianowicie do samego słownictwa. Nasuwają się dwa zasadnicze pytania: 1) Czy w cytatach wprowadzonych do *Słownika* uległo zmianom także słownictwo? 2) Jeżeli tak, to jaki jest charakter i zakres tych zmian? Odpowiedź na pierwsze pytanie znajdowaliśmy pośrednio już w dotychczas omówionych rozdziałach, z których lektury wynikało jednoznacznie, że Linde zmieniał nie tylko postaci fonetyczne i formy fleksyjne wyrazów oraz zachodzące między nimi stosunki składniowe, ale także wymieniał w cytatach same słowa. Przeprowadzone przez Lindego modyfikacje w zakresie słownictwa układają się w dwie wyraźnie przeciwstawne kategorie:

1. Do pierwszej należą słowa, które Linde wprowadza do cytatów z dalszego kontekstu; są to więc słowa występujące w cytowanych źródłach, choć nie zawsze wiążą się one składniowo z cytatem wprowadzonym do *Słownika*.

2. Kategoria druga, trzykrotnie liczniejsza od pierwszej, obejmuje słowa, które w ogóle nie występują w cytowanych źródłach, a które Linde sam wprowadził do *Słownika*. Stanowią więc one indywidualną własność autora *Słownika*. Czasem, jak zobaczymy, dodane przez Lindego słowa nie występują nie tylko w najbliższym kontekście, z którego pochodzi cytat, ale w ogóle w danym źródle.

Ad 1: Zmiany kategorii pierwszej, występujące w 47 cytatach, polegają na tym, że Linde wprowadza z bliższego lub dalszego kontekstu słowa, które w wybranych do *Słownika* cytatach albo wcale nie były wyrażone, albo też wyrażone były tylko ogólnikowo, za pomocą zastępujących je zaimków. Czasem, jak w wypadku uzupełnionych podmiotów, słowa te można było zrekonstruować na podstawie końcówek osobowych czasownika, występującego w funkcji orzeczenia.

a) W zbadanym materiale najliczniejszą grupę stanowią cytaty, gdzie wprowadzony wyraz nie miał odpowiednika zaimkowego. Większość przykładów dotyczy uzupełnień podmiotu, który ze stanowiska syntaktycznego stanowił składnik zerowy, dający się uzupełnić z form osobowych orzeczenia.

Źródło	Linde
Zgrzytał zębomá y ftrafzliwie kfzykał [TD 17]	<i>Smok</i> zgrzytał zębami. i ftraszliwie kszykał. [„kszykać”]

Linde uzupełnia cytat podmiotem *Smok*, który przynosi z odległego o dwie oktawy wskaźnika scenicznego. Dzięki temu precyzuje się znaczenie i zakres użycia wyrazu hasłowego *kszykać*. W dalszych oktawach tej samej sceny *Dafnidy* w analogiczny sposób uzupełnia Linde podmioty

wyrazem *smok* pod hasłami: „dołęka“, „nastoperczyć“, „podbić“ (TD 18). Ten sam typ zmian znajdujemy też pod hasłami: „dziura“ (BA 5; C 492), „kudłaty“ (BS D2), „lekkuchny“, „zwiesić“ (TD 2).

Szczególnie często (połowa przykładów) wprowadza Linde do cytatów podmiot z dalszego kontekstu, gdy dotyczy on imion własnych; dzięki temu zabiegowi cytaty nabierają swoistego kolorytu historycznego.

Źródło	Linde
Rad się też bawię prawem wróżczym [BC 19]	<i>Cycero</i> bawił się prawem wróżczym. [„wróżczy”]

Linde uzupełnił cytat podmiotem *Cycero*, co pociągnęło za sobą dalsze zmiany składniowe i fleksyjne. Analogiczne wypadki wstawienia do cytatów podmiotu w postaci imion własnych występują pod hasłami: „dzieciński“ (BC 6), „mierny“ (KC A3v), „niestety“ (BA 62), „obrać“ (KC A2), „obumrzeć“ (TD 80; C 483), „pożyć“ (TD Av; C 491), „szyb“ (TD 23; C 492) itd.

b) Następną grupę, obejmującą tylko 16 cytatów, tworzą przykłady, w których Linde na miejsce występującej w cytacie części zdania wyrażonej ogólnikowo zaimkiem wprowadza z dalszego kontekstu odpowiedni rzeczownik. W przeciwieństwie do grupy poprzedniej większość zmian dotyczy tu nie podmiotu, lecz przeważnie dopełnień, a wyjątkowo — nawet przydawek i okoliczników.

Źródło	Linde
Rwi <i>ia</i> / rwi ráno / bo tym [<i>sic!</i>] nie fnádnie Iák fię przeftoi y z lišcia opádn- nie. [TD 2]	Rwiy rożą rano, potym niesnadnie, Iák się przeftoi, i z lišcia opadnie. [„przestać”]

Linde na miejsce dopełnienia wyrażonego ogólnikowo formą zaimkową *ia* wprowadza z pierwszego wiersza tejże oktawy formę rzeczownika *rożą*. Zmiana ta tłumaczy się dążnością do możliwie dokładnego określenia zakresu znaczenia wyrazu hasłowego *przestać*. Podobne uzasadnienie ma zastąpienie zaimka *tám* wyrażeniem przyimkowym *w morzu*:

Źródło	Linde
ARyftoteleowego Euryp trupá zá- topił: <i>Tám</i> fię śmieróí, tám krotšzego, Arles imienia dopił. [BS C2]	<i>W morzu</i> śmierci się dopił. [„dopić”]

Ten sam typ zmian stwierdzamy w cytatach pod hasłami: „człowieczeństwo“ (BA 23), „drobniuchny“ (BC 26), „glibiela“ (TD 31) itd.

Podobnie jak w grupie a, i tu szczególnie chętnie na miejsce części zdania wyrażonych ogólnikowo zaimkami wprowadza Linde imiona własne z dalszego kontekstu:

Źródło

Gdy *mu* ftróż ciemniczny dał kubek
z truizną [...] pytał Sokrates [BA 9]

Aż *oná* płacze / że kształcik pifany /
Śięgnąć nie może pierśi iuż tykány.
[TD 10]

Linde

Stróż ciemniczny dał kubek *Sokra-*
tesowi z truizną. [„ciemniczny”]

Deiopeia płacze, że kształcik pisany
Śięgnąć nie może pierśi iuż tykanéy.
[„kształcik”]

Poza tym identyczne zmiany występują w cytatach pod hasłami: „kształtować“ (BS B6), „oko“, „ołówny“ (TD Av), „złotoruchy“ (TD 26; C 498), „zwac“ (BA 30; C 512), „ziać“ (TD 34).

c) Wreszcie w kilku wypadkach wprowadza Linde słowa, które nie zastępują elementów usuniętych z cytatów, lecz stając obok nich bliżej je określają.

Źródło

A *on* po polu kogo mógł lzerokiem /
Gdzie nie zalałpil / to zaraził wzrokiem.
[TD 4]

Linde

Smok on po polu kogo mógł szerokiem
Gdzie nie zalałpil, to zaraził wzrokiem.
[„zalałpic”]

Wyrażony ogólnikowo zaimkiem podmiot określa Linde bliżej, stawiając obok niego rzeczownik *Smok*; uzupełnienie to jest konieczne ze względu na znaczenie wyrazu hasłowego *zalałpic*. W teje *Dafnidzie* niezrozumiały na tle krótkiego cytatu wyraz hasłowy *dzieciuk* oraz umieszczone pod hasłem „złotoruchy“ wyrażenie *rycerz komunny* otrzymują uzupełnienie z dalszego kontekstu w postaci rzeczownika *Kupido* (TD 22).

Przejrzany systematycznie materiał przynosi chyba jednoznaczną odpowiedź na pytanie dotyczące genezy wprowadzonych przez Lindego zmian i uzupełnień słownictwa. Zaważyły tu niewątpliwie względy natury semantycznej, a więc przede wszystkim troska o takie ukształtowanie cytatu, by na jego tle wyraz hasłowy był w pełni zrozumiały. Tym np. tłumaczy się większość zmian w przedstawionych wyżej cytatach pod hasłami: „dopic“, „kszykać“, „przestać“, „zalałpic“ itd. Niekiedy i tu zapewne kierowała Lindem dążność do podawania cytatów w możliwie zamkniętych i przejrzystych strukturach składniowych, na które zwracałem już kilkakrotnie uwagę przy omawianiu innych zagadnień. Dzięki tej tendencji nie przypadkowo chyba przeszło połowa uzupełnień i zmian objęła podmiot, a więc jeden z dwóch podstawowych członów zdania. Czasem zresztą ze stanowiska potrzeb znaczenia wyrazu hasłowego owo uzupełnienie podmiotu jest — jeżeli nie zbędne — to co najmniej obojętne. Na przykład do określenia znaczenia wyrazu *wysmuknąć* w zupełności wystarczyłby następujący kontekst:

Y wyfmuknęłá ręce do doienia [TD 58]

Tymczasem Linde uzupełnia cytaty (niezgodnie zresztą z intencją autora) podmiotem *pastërka*:

Pasterka wysmuknęła ręce do doienia.

Szczególnie wyraźnie rysuje się dążność słownikarza do podawania cytatów stanowiących zamknięte i jasne całości składniowe w wypadku uzupełniania — głównie podmiotów, a czasem i innych części zdania — imionami własnymi. Na przykład dla zrozumienia wyrazu hasłowego *poimanie* zupełnie zbędne jest dodanie w następującym cytacie podmiotu *Diogenes*:

Źródło	Linde
Gdy był w poimaniu / wywiedziono go przedać. [BA 41]	<i>Diogenes</i> , gdy był w poimaniu, wywiedziono go przedać. [„pojąć”]

Równie niepotrzebnie ze stanowiska znaczenia wyrazu hasłowego wprowadził Linde imiona własne pod cytowanymi już wyżej hasłami: „obrać“, „mierny“, „wróczy“ itd. Wydaje się, że dla Lindego czynnikiem uzasadniającym wprowadzenie do cytatów imion własnych mogła być wspomniana poprzednio dążność do nadania im swoistego kolorytu historycznego. Takie przynajmniej wrażenie odnosi się przy rozpatrywaniu przykładów podanych pod hasłami: „ciemniczny“, „dzieciński“, „mierny“, „pojąć“, „wróczy“, „zwać“. Zupełnie zbędne po wyłączeniu wspomnianej tendencji byłoby np. wprowadzenie imienia Sokratesa do przykładu cytowanego pod hasłem „ciemniczny“.

Niekiedy jednak dodanie imienia własnego jest konieczne ze względu na znaczenie wyrazu hasłowego. Przykład:

Źródło	Linde
CZuia y nálze Neptunowe kráie / Po wielkim łonie płazcz <i>twoy</i> złotoruchy. [TD 26]	Płazcz <i>Wenery</i> złotoruchy. [„złotoruchy”]

Zastąpienie w skróconym cytacie przydawki wyrażonej ogólnikowo zaimkiem przydawką dopełniaczową wyrażoną formą *Wenery* określa bliżej znaczenie i zakres użycia przymiotnika hasłowego *złotoruchy*. Podobną sytuację znajdujemy pod hasłami: „obumrzeć“ (TD 80; C 483), „szyb“ (TD 23; C 492), „ziać“ (TD 34).

Ad 2. Przejdźmy teraz do omówienia słownictwa, które stanowi indywidualną własność Lindego i nie ma nic wspólnego z cytowanymi w *Słowniku* źródłami. Jak już zaznaczyłem, grupa ta jest trzykrotnie liczniejsza od pierwszej i obejmuje 147 cytatów, które Linde uzupełnił własnymi słowami. Oczywiście ilość wprowadzonych przez Lindego słów jest znacznie większa, gdyż często w jednym cytacie występuje po kilka zmian, i to nieraz wielowyrazowych. W zależności od sposobu uzupeł-

niania cytatów własnym słownictwem można tu wyróżnić następujące sytuacje: Linde — 1) słowa występujące w źródłach zamienia na własne; 2) streszcza własnymi słowami całe cytaty lub ich fragmenty; 3) uzupełnia cytaty własnymi słowami, nie usuwając słownictwa występującego w źródłach; 4) wprowadza do wyrazów występujących w cytatach zmiany słotwórcze, na skutek czego powstają nowe słowa, różne od występujących w źródłach.

1. Słowa, które Linde wprowadził na miejsce usuniętych — z własnego zasobu leksykalnego, układają się w kilka wyraźnych grup. Jak w tylu innych wypadkach, i tu można się nieraz dopatrzeć motywów, jakimi kierował się słownikarz. Trzeba jednak zaznaczyć, że najliczniejsze są wypadki, które uzasadnia chyba tylko przypuszczalna pomyłka. Czasem za taką wymianą słownictwa mogą się ewentualnie ukrywać indywidualne skłonności samego Lindego. Chodzi oczywiście w większości o słownictwo synonimiczne lub bliskoznaczne. W kilkunastu wypadkach zmiany dotyczą spójników i zaimków.

A máca po goley ściánie /
Wiedząc że nie nie doftánie. [LS 6]

Linde — pomijając kreskowanie *a* jasnego — podaje cytat z jedyną zmianą: spójnika *že* na *iz* („macać“). W podobny sposób został wprowadzony spójnik *aby* na miejsce *žeby* pod hasłami „zab“ i „zemleć“ (TD 5). Trudno też dopatrzeć się uzasadnienia dla wymiany zaimka *ten* na *on* w następującym cytacie:

Źródło	Linde
<i>Ten</i> na <i>on</i> czas, iz Titus brat jego, prawie przedemną był Rewizorem, wy- kręcił się sianem: [BC 21]	<i>On</i> na <i>ów</i> czas wykręcił się sianem. [„wykręcić”]

Nie wykluczone, że podobny charakter ma w tym cytacie i wymiana zaimka *on* na *ów* w zestawieniu *na on czas*, choć tu — być może — wchodzi w rachubę modernizacja związana ze stosunkiem Lindego do synonimów *naonczas* i *naówczas*. Za jego skłonnością do postaci *naówczas* przemawia również wprowadzenie jej na miejsce *naonczas* w cytacie z Budnego pod hasłem „wrzeć“ (BC 22). Także w poniższym cytacie usuwa Linde występujący w źródle zaimek *ow* i zastępuje go zaimkiem *on* („duszno“):

Ow rozdawał, lam już prośi,
Wczorá Pan, dziś mu dufzno. [BS C8]

Czasem taka zmiana słownictwa pociąga za sobą dalsze konsekwencje; dzieje się to mianowicie wówczas, gdy wymienione słowa nie są synonimami. Tak np. zastąpienie zaimka względnego *co* spójnikiem *iz* zupełnie zmieniło charakter stosunku składniowego:

Źródło

Iák bywa miedzy Tátary / Co przefonzą fwe kotáry. [LS 15]

Linde

Bywa miedzy Tatary, Iż przenoszą swe kotary. [„kotara”]

W podobnie swobodny sposób przeprowadza Linde wymianę synonimów pełnoznacznych.

Źródło

Wará / miał przed czałem *mowić*: nie po vdzerzeniu. [BA 29]

Linde

Wara! miał *powiedzieć*, nim uderzył. [„wara”]

Pomijając dalsze zmiany, które omawiam w innych miejscach, zwróćmy uwagę, że Linde występujący w źródle czasownik *mowić* z niezrozumiałych przyczyn zastąpił przez *powiedzieć*. Ten sam czasownik *powiedzieć* wprowadził też zamiast pierwotnego *rzec* pod hasłem „chlebowy” (BA 38), gdzie poza tym imiesłów uprzedni od czasownika *włożyć* zastąpił czasem przeszłym od czasownika *wdziać*. Podobnie nieuzasadniony charakter ma zastąpienie formy czasownikowej *mamy* przez *powinniśmy* w następującym cytacie:

Źródło

á wżakoż *mamy* też pilną bacność mieć na dołtojeństwo i na wezałność ołoby każdego. [KC 89]

Linde

Powinniśmy mieć bacność na dołtoieństwa i na wezasność osoby każdego. [„wezasność”]

Trudno też znaleźć uzasadnienie dla zamiany wyrażenia *famśiedzkie fyny na nasze domy* w następującym cytacie z *Dafnidy*:

Niechayby Oćiec / podźierzgnął Iię w Smoká / [...]
Niech Mátká w łowę: Zeby gđzie z wyłoká
Hukáłá w nocy / ná *famśiedzkie fyny*. [TD 40]

U Lindego cytat ten, pod hasłem „huczeć”, ma następujący kształt:

Sowa gđzie z wysoka hukála w nocy na *nasze domy*.

Podobnie trudno zrozumieć przyczynę zamiany wyrażenia przyimkowego *ku wieczorowi* na *ku południowi* pod hasłem „poranek” (BA 10).

Wreszcie w kilku wypadkach mamy do czynienia z oczywistymi pomylkami. Tak np. w cytacie z Libickiego wprowadza Linde pod hasłem „kudłaty” na miejsce formy czasownikowej *powiodą* błędne *powiadaia*, co oczywiście zmienia zupełnie sens całego cytatu.

Ták *powiodą* kudłátego
Zá łeb / iáko y łyłego. [LS 14]

Podobnie ma się rzecz w cytowanym już fragmencie *Dafnidy* pod hasłem „hu” oraz w cytacie z Baldego, gdzie pod hasłem „dwoynożny” zastąpił Linde wyrażenie *dwoynożni Oflowie* wyrażeniem *Dwóynożni*

orłowie, co — rzecz jasna — zupełnie wypaczyło myśl tekstu oryginalnego (BS B11).

W pozostałej części materiału, w którym Linde usunął słowa oryginalne i zastąpił je własnymi, można się dopatrzeć pewnych określonych przyczyn. Tak więc w kilkunastu wypadkach kierował się on niewątpliwie dążnością do uwypuklenia znaczenia wyrazu hasłowego lub też do nadania cytatom całkowicie jasnego i zrozumiałego sensu. W związku z tą tendencją czasem usuwał z cytatów wyrazy niezrozumiałe lub wieloznaczne, a na ich miejsce wprowadzał jednoznaczne, często podkreślające i precyzujące znaczenie wyrazu hasłowego. Oto kilka bardziej charakterystycznych przykładów:

że częstokroć tego fobie życzył, iakoby iuż prawie od (praw Rzeczy-Popól: wolnym będąc, [...] w (pokojnym Filozofii obieraniu *do końca* się bawić mógł. [KC A2v].

Linde z tego fragmentu wykroił pod hasłem „obrać” cytat, w którym wyrażenie przyimkowe *do końca* zastąpił jednoznacznym i bardziej dosadnym wyrażeniem *do śmierci*:

Życzył sobie *do śmierci* w spokojnym filozofii obieraniu bawić.

Chęcią uniknięcia dwuznaczności należy chyba tłumaczyć wprowadzenie czasownika *przestawać* na miejsce *obcować* w następnym wypadku:

Źródło

Gdy ieden lotrzyk Pytágorá słuchał: rzekł iemu: Wolałbym z niewiałtami niżli z Mędreami *obcować*. [BA 67]

Linde

Ieden lotrzyk słuchaiąc Pitagory, mówił mu: wolałbym z niewiastami, niż z mędreami *przeftawać*. [„lotr”]

Taki prawdopodobnie charakter ma również zmiana w innym cytacie z tegoż źródła:

Źródło

Nie wieleby krzywđ było: ieśliby ci ktorzy nie są vkrzywđzeni / ták fię właśnie bráli o krzywđę *drugich* / iáko o (wą włafną. [BA 47]

Linde

Tak się właśnie bráli o krzywđę *całzą, iak* o swoje. [„brać”]

Natomiast w cytacie z *Dafnidy* usuwa Linde niezrozumiałe przymiotnik *Scyrońskich*, zastępując go przymiotnikiem *wysokich*, który podkreśla znaczenie wyrazu hasłowego *przełom*.

Źródło

Dopusć między fkał *Scyrońskich* przełomy / Przepásć ná wieki. [TD 73]

Linde

Między fkał *wysokich* przełomy. [„przełom”]

Czasem odnosi się wrażenie, że wprowadzając zmiany dążył Linde do nadania cytatom jasnej struktury składniowej. Tym można by tłumaczyć wprowadzenie zaimka *tam* na miejsce spójnika *lub* pod hasłem „prysnąć”:

Lub gdzie wefole przyfkáią Cieplice [TD 50]

Podobny charakter ma zastąpienie w cytacie z *Dafnidy* początkowych wyrazów *y to* partykulą *niech* pod hasłem „nażuć się“ (TD 43).

Inaczej ma się natomiast sprawa w wypadku zmian polegających na zastąpieniu zaimkiem rzeczowników. Kilkakrotnie usuwa Linde z cytatu rzeczowniki (nawet imiona własne), jeżeli nie są one potrzebne do zrozumienia wyrazu hasłowego. Na przykład w poniższym cytacie, pod hasłem „kosztować się“, na miejsce podmiotu i dopełnienia wyrażonego rzeczownikami *ZIęć Swiekrowi* wprowadza Linde zaimki *On mu*:

*ZIęć Swiekrowi idąc w oczy,
Mieczem fię z nim kofztuje. [BS B]*

Ten sam typ zmian znajdujemy pod hasłami: „dobytek“ (TD Av), „gardzielny“ (LS 11), „pocziwość“ (BA 79), „złoty“ (TD Av).

Dwukrotnie usuwa Linde także słowa obce i wprowadza na ich miejsce odpowiedniki rodzime. Ten swego rodzaju puryzm językowy występuje w cytatach pod hasłem „przytoczyć“, gdzie *sprawa* weszła na miejsce obcego rzeczownika *caufa* (C 492), oraz pod hasłem „wiatr“, gdzie obce *ię accomodować* ustąpiło rodzimemu *ię stosować* (C 490).

Wreszcie w 2 przykładach wymiana wiąże się najprawdopodobniej z emocjonalnym stosunkiem Lindego do słów *Koperników* i *naród*. W pierwszym wypadku usuwa Linde z żartobliwego kontekstu pod hasłem „bajanie“ przydawkę *Kopernikowe* i zastępuje ją ogólnikowo zaimkiem *jego*. Oczywiście zabieg ten zubożył stylistycznie cały cytat:

*Kopernikowe báianie /
Cheefz / nápiřz kretą ná ściánie. [LS 12]*

W drugim wypadku pod hasłem „wmieszkać“ wyrzuca Linde z oryginału słowa *ták* i *ochydzony* i wstawia na ich miejsce słowa *mocno* i *opuszczony*:

*W nářze tu z námi puřynie w mieřzkány /
Tákeř ukochał Narod ochydzony [TD 19]*

2. Przejdźmy teraz do omówienia grupy cytatów, w których Linde własnymi słowami streszcza dłuższe fragmenty tekstu. Prawie wszystkie zmiany wynikają z dążenia do podawania w *Słowniku* możliwie krótkich i jasnych cytatów. Długość skracanych odcinków tekstu ma szeroką rozpiętość i waha się od grupy kilku słów aż do kilku zdań włącznie. Oto parę najbardziej typowych przykładów, wprowadzających w stosowany przez Lindego mechanizm skracania.

Dobrze powiedział Sofokles, gdy go jeden pytał *już dobrze starego*, jeśli by jefłcze używał Wenery? [BC 24]

Linde z tego tekstu sporządził przy pomocy własnego słownictwa następującą cytata:

W tak podeszłym wieku ieszczę używai Wenery. [„Wenus”]

Streszczenie i skrócenie cytatu zburzyło przede wszystkim jego pierwotną strukturę składniową: trzy zdania złożone podrzędnie zostały sprowadzone do jednego; intonacja pytająca przeszła w oznajmującą; wreszcie dla skomponowania tej nowej całości trzeba było wprowadzić własne słowa *w tak podeszłym wieku*. Dla pokazania pełni konsekwencji tych przeobrażeń zaznaczymy na marginesie, że Sofokles w dalszym tekście odpowiada:

Boże mię, pri, tego uchoway.

Zwykle, jak w powyżej cytowanym przykładzie, Linde przeprowadza streszczanie za pomocą słów czy jednostek frazeologicznych synonimicznych lub bliskoznacznych. Jak w innych grupach, i tu albo odbywa się to pod kątem „interesów“ wyrazu hasłowego, albo zmierza do zbudowania przejrzystej i prostej konstrukcji składniowej. Tak np. w następującym cytacie potrafił Linde całe zdanie zastąpić przysłówkiem *dobrze*:

Źródło

Do tegoż służy y to co mowią Polacy. Kto grozi / ten przełtrzeza. [BA 70]

Linde

Dobrze mowią Polacy, kto grozi, ten przełtrzeza. [„grozić”]

W analogiczny sposób postępuje Linde w innym cytacie, w którym dwa zdania początkowe zastępuje krótkim *trzeba*, a końcowe sprowadza do zwięzłej postaci *gdy w szczęściu jesteśmy*.

Źródło

A przeto dobrze uczą ci Filozofowie, którzy nas napominają, abyśmy się nayukładniey w ten czas przeciwko każdemu ftawili, gdy nas szczęście ku górze naywięcey wynośi. [KC 56]

Linde

Trzeba, abyśmy się nayukładniey w ten czas przeciwko każdemu ftawili, gdy w szczęściu iejesteśmy. [„układnie”]

Podobny zabieg obserwujemy w cytacie z Cyclerona, gdzie dwa rozwinięte zdania zastępuje słownikarz krótko czasownikiem *chcemy*:

Źródło

Abowiem w ten czas gdy nam szczęście folguie, tak poppoliście o sobie rozumiemy, żeśmy tego godni, aby nas każdy chwalil [KC 57]

Linde

Gdy nam szczęście folguie, chcemy, aby nas każdy chwalil. [„folgować”]

Czasem wprowadzona zmiana ma na celu wyraźne uniknięcie nieporozumienia. Tak np. rzecz ma się w cytacie:

Tákże lecząc vmyśl / trzebá też przyćierpieć [BA 23]

Dalszy tekst wyjaśnia, że chodzi tu o proces nauczania, a nie o chorobę umysłową. Wobec tego Linde wymienia cały fragment i cytat otrzymuje następującą postać:

Ucząc się trzeba przycierpieć. [„przycierpieć”]

Jak wynika choćby z kilku powyższych przykładów, streszczenie cytatów dotknęło szczególnie teksty prozaiczne, często posiadające szeroko rozbudowane okresy składniowe. Z wyjątkowym upodobaniem stosuje Linde ten zabieg przy cytowaniu *Początków chemii* Śniadeckiego, gdzie z długich nieraz wywodów i sformułowań naukowych stara się zbudować możliwie najkrótszą i zarazem określającą w wystarczający sposób znaczenie wyrazu hasłowego całość. Dlatego właśnie na 43 cytaty tej grupy połowa pochodzi z *Początków chemii*.

Zkąd wypada, iż różnica, iaką niektórzy Autorowie czynią między *roztworzeniem (solutio)* i *rozpuszczeniem (dissolutio)*, twierdząc, iż pierwłże iest fktkiem powinowactwa fkupienia, drugie powinowactwa fkladu, iest bez fundamentu. [*ŚCh* 14]

Z tym dłuższym wywodem Linde radzi sobie krótko budując następujący cytat:

Roztworzenie, *dissolutio*, to samo znaczy co rozpuszczenie. [„roztworzyć”]

Ten sam typ budowy określeń terminów chemicznych, nie liczący się zbytnio z cytowanym źródłem, powtarza Linde pod hasłami: „fosforan“, „łojan“, „podoccian“, „przesolan“, „saletran“ (C 491), „solan“, „węglan“.

3. Trzecią grupę, znacznie mniej liczną od dwóch poprzednich, gdyż obejmującą tylko 28 wypadków, stanowią cytaty, które Linde uzupełnia własnymi słowami. Cel uzupełnień jest tu zawsze ten sam co w tyu innych wypadkach: możliwie dokładnie określić za pomocą cytatu znaczenie wyrazu hasłowego oraz ukształtować sam cytat tak, by stanowił zamkniętą i samodzielną całość.

ale go [Katylinę] iuż tak szlachecki człowiek nienayrzał, że próżno co poczynał [*KC* B2v]

Linde pod hasłem „nienayrzyć“ uzupełnia cytat zaimkiem *každy*:

Katylinę *každy* szlachecki człowiek nienayrzał.

Podobny zabieg występuje w kilku cytatach z *Dafnidy*.

Wiem nie daleko ná iedno polzczwianie /
Vpátrzonego przy iednym tu dole. [*TD* 6]

By uczynić cytat bardziej zrozumiałym, dodaje Linde obok przymiotnika *Vpátrzonego* odpowiednią formę rzeczownika *zwierz*, którego brak w najbliższym tekście całej oktawy:

Wiem nie daleko na jedno poszczewanie Upatrzonego *zwierza* [„poszczewać”]

Analogiczną sytuację mamy w następującym cytacie:

Źródło	Linde
IEśli o dary idzie między nami / Nie razem y ia zlotowierzbym łubkiem / Nie raz z drugimi páłąc Pálterkámí / Wybor- nych málin oblył kózubkiem [TD 44]	Nierazem i ia zlotowierzbym łub- kiem Nieraz wyborynych malin oblył kózubkiem <i>Niewdzięcznych</i> . [„łubek”]

Wprowadzonego przez słownikarza wyrazu *niewdzięczny* brak nie tylko w najbliższym kontekście, ale w całej *Dafnidzie*²⁰. Linde dokonał uzupełnienia niewątpliwie w tym celu, aby cytat uzyskał pewną zamkniętą całość treściową i składniową. Zapis dużą literą sygnalizuje początek wiersza i stwarza dodatkowe złudzenie, że mamy do czynienia z najbardziej autentycznym tekstem. Dążnością do nadania cytatom pełnej i „gładkiej” struktury składniowej tłumaczy się również wprowadzenie orzeczenia *wypada* — którego, podobnie jak wyrazu *niewdzięczny*, w całej *Dafnidzie* brak — do następującego tekstu:

Źródło	Linde
TEdy ná ftárośé wygolić lię tedy / Y fmukłym gáłzkíem byđż Apollinowi / Acz to nie nowa. [TD 49]	Tedy na ftaróśé wygolić się, tedy i smukłym gaszkiem być mi <i>wypada</i> . [„smukły”]

A oto zestaw kilku dalszych haseł, wraz z podaniem uzupełnień wprowadzonych przez Lindego: „błocić”: *w nich* (BS B4); „dużość”: *kobiecéy* (TD 45); „gotowy”: *zawsze* (KC A3v); „krzywda”: *nawet* (KC 19); „liszka”: *a* (KC 24); „pośnik”: *Miłość* (TD 27); „sznur”: *nad/podzianie* (BS A12); „szruba”: *mu* (KC 85); „świerkotać”: *Jafkołka* (TD 80); „zarosnąć”: *przed sobą* (KC 77).

4. Czwarty typ słownictwa wprowadzonego do cytatów stoi na pograniczu zmian leksykalnych i słowotwórczych. Nowe słowa powstały w wyniku modyfikacji słowotwórczych, jakim poddał Linde słownictwo występujące w źródłach. Oczywiście nie mamy tu do czynienia z nowotworami Lindego. Wprowadza on po prostu inne formacje słowotwórcze, powstałe w związku ze zmianą lub też dodaniem nowych formantów. Zmiany te przeważnie dotyczą formantów przyrostkowych i przedrostkowych w obrębie tej samej kategorii części mowy; w kilku jednak wypadkach towarzyszą im przejścia do innych części mowy.

a) Z ogólnej liczby 24 cytatów, w których występują różnice słowotwórcze wprowadzone przez Lindego, 10 dotyczy modyfikacji formantów czasownikowych; w praktyce sprowadza się to do zmian w zakresie sposobu czynności lub postaci czasownika. Przykład:

²⁰ Zob. przypis 17.

Źródło	Linde
na potym go oblokłszy w plezki z woyfkiem z domu na pole <i>prowadzili</i> . [KC B2]	Oblokłszy go w pleszki, z woyfkiem z domu na pole <i>wyprowadzili</i> . [„pleszek”]

W kilku wypadkach zmiany idą w kierunku od czasowników dokonanych do niedokonanych lub od jednokrotnych do wielokrotnych. Przykłady:

Źródło	Linde
mawiąią [BA 7]	mówią [„gęba”; C 506]
utraćić [KC 51]	tracić [„naszczerbić”]
rozmyślał [KC 78]	myślił [„obrosnąć”]
był [BA 81]	bywa [„okłamać”; C 513]
nazywali [ŚCh 88]	zowią [„saletroród”]
wzgardzali [BA 70]	gardzono [„umiarkować”]

Trzykrotnie wymienia Linde współfunkcyjne formanty przedrostkowe czasownika, przy czym i tu — podobnie jak w przykładach poprzednich — trudno dopatrzeć się jakichś uzasadnionych przyczyn.

Źródło	Linde
pomrzeć [BA 68]	umrzeć [„delicya”]
zamieniafię [ŚCh 32]	przemienia się [„ulotnienie”]
rościągiony [TD 17]	wyciągiony ²¹ [„wymierzyć”]

b) Czterokrotnie zmiany słowotwórcze, w których wyniku powstały formacje niezgodne ze źródłami, zachodzą w zaimkach.

Źródło	Linde
Bo <i>idkie</i> lam czyie sprawy y zabawy / <i>takowe</i> też y fny bywają. [BA 30]	<i>Iakowe</i> sprawy, <i>takie</i> i sny bywają. [„sen”]

W tym wypadku zmiany są chyba zwykłą pomyłką wynikłą z pomieszania budowy słowotwórczej zaimków *jaki* i *takowy*. Oto pozostałe zmiany w zakresie zaimków:

Źródło	Linde
iednaka [BA 63]	iedna [„słowo”]
komu [BA 25]	nikomu [„ślepy”]
którakolwiek [KC 7]	która [„więźbić”]

c) Cztery razy wprowadza Linde do cytatów nowe postaci rzeczowników, utworzone od identycznego ze źródłem tematu, lecz różniące się formantami.

Dobrze mawiąią nąfzy *Polanie*. Niech fię gębą zgadza z miefzkciem. [BA 7]

²¹ Należy zaznaczyć, że w całej *Dafnidzie* brak tej postaci czasownika i imiesłowu. Zob. indeks w BPP.

Pod hasłem „gęba“ Linde na miejsce rzeczownika *Polanie* umieszcza formę *Polacy*. Pod hasłem „wywnętrzyć“ zastąpił rzeczownik *Rzymiánin* rzeczownikiem *Rzym*.

Potym Grecyą kwitnącą
We złoto obfitującą
Wywnętrzył *Rzymiánin* frogi [LS 7]

Oto podobne wymiany rzeczowników:

Źródło	Linde
W [...] budce [TD 15] żywota [BA 38]	W [...] budzie ²² [„brukownik”] życie [„sznur”; C 491]

d) Wreszcie ostatnie zmiany stanowią wypadki, w których różnicom słowotwórczym towarzyszy przejście do innej części mowy.

Źródło	Linde
Więc się też wyftrzezać mamy, aby- śmy <i>chodząc</i> , nazbyt leniwych, iakoby to subtelnych á poftawnych kroków nieuży- wali. [KC 85]	Wyftrzezać się mamy <i>w chodzie</i> , sub- telnych a poftawnych kroków. [„postaw- ny”]

Pomijając skróty i zmiany składniowe, widzimy, że Linde zastąpił imiesłów *chodząc* utworzonym od tego samego rdzenia rzeczownikiem *chód*. Podobnie pod hasłem „ubożeć“ na miejsce zdania *Gdy bogátym zostániesz* wprowadza zdanie *Gdy się zbogacisz*, w którym czasownik *zbogacić się* nawiązuje do występującego w oryginale przymiotnika *bogaty*.

Gdy bogátym zostániesz / nie pyłzni się / á gdy zubożesz nie vtyłkuy łobie.
[BA 73]

Na uwagę zasługuje może jeszcze zmiana wprowadzona do poniższego fragmentu *Dafnidy*:

Źródło	Linde
TV Niedźwiedz gruby chrości po fze- linie / Pokryty liftem Ofocznik <i>nań</i> czuie / Tu wieprze <i>dżikie</i> / tu żeruią świnię [TD 7]	Pokryty liftem osocznik czuie na dzika. [„osocznik”]

Zgodnie z sygnalizowaną już tendencją Linde usuwa ogólnikowo wyrażone dopełnienie *nań* i zastępuje je dopełnieniem wyrażonym słowem pełnoznacznym *na dzika*. Podstawą do tego zastępstwa stało się wyrażenie *dżikie świnię*, występujące w następnym wierszu. Cały zabieg mija się zresztą z intencją tekstu, w którym osocznik czeka na niedźwiedzia, a nie na dzika. Rzeczownika *dzik* w ogóle nie wprowadza Twardowski do

²² Słowa *buda* zresztą w ogóle w *Dafnidzie* brak. Zob. indeks w BPP.

tekstu²³. Omawiane tu zjawiska znajdujemy jeszcze w następujących wypadkach:

Źródło	Linde
przyłtoyna rzecz [BA 41]	przyłtoi [„dobrze”]
nie po vderzeniu [BA 29]	nim uderzył [„wara”; C 500]
woynę [LS 15]	woienne [„wytrąbić”]

Składnia

W dotychczasowych rozważaniach wielokrotnie przy omawianiu poszczególnych zagadnień trzeba było dotykać problematyki składniowej. Wypłynęła ona przede wszystkim w części poświęconej zmianom dotyczącym słownictwa oraz tzw. zmianom fleksyjnym wtórnym, które powstały w bezpośrednim wyniku zmian składniowych. Widzieliśmy tam, że zmiany składniowe, jakie Linde wprowadzał do cytatów, są bardzo liczne i bardzo różnorodne; ich rozpiętość waha się od wymiany poszczególnych składników — poprzez człony zdania i całe zdania — aż do zespołów zdań wielokrotnie złożonych włącznie. Na podstawie poczynionych wyżej obserwacji można stwierdzić, że zmiany składniowe sprowadzają się do następujących typów:

1. Część zmian, najbardziej prosta, polega na uzupełnieniu z dalszego kontekstu lub też z zasobu słownikowego samego Lindego tzw. składników zerowych²⁴, które nie zostały w wybranym do *Słownika* fragmencie cytatu wyrażone. Najczęściej w takich wypadkach uzupełnienie dotyczy przedmiotu, który można zrekonstruować na podstawie końcówek osobowych orzeczenia. O ile orzeczenie występowało w pierwszej lub drugiej osobie, uzupełniony podmiot burzył pierwotną składnię zgody; by ją przywrócić, trzeba było postawić orzeczenie w trzeciej osobie (C 492). Nie wywoływało natomiast zasadniczo zmiany stosunków składniowych zastąpienie jakiegoś ogólnikowo wyrażonego zaimkiem składnika wyrazem pełnoznacznym. Na przykład zastąpienie dopełnienia wyrażonego zaimkiem *ią* przez rzeczownik *rożą* (C 496).

2. Czasem uzupełnienia dokonane przez Lindego wprowadzają człony zdania, których w ogóle nie było w pierwotnej postaci cytatów (C 504—505).

3. Inny natomiast charakter mają zmiany polegające na uzupełnieniu i rozwinięciu jakiejś części zdania, wyrażonej pierwotnie ogólnikowo zaimkiem. W takich wypadkach z jednej strony zmienia się funkcja skład-

²³ Zob. przypis 17.

²⁴ Posługuję się zasadniczo terminologią składniową ustaloną w: Z. K l e m e n s i e w i c z. *Zarys składni polskiej*. Wyd. 2. rozszerzone. Warszawa 1957.

niowa części zdania wyrażonej zaimkiem, z drugiej zaś strony powstaje nowy stosunek między składnikiem zaimkowym oraz nowym, wyrażonym przeważnie rzeczownikiem. Tak np. w wypadku uzupełnienia podmiotu ogólnikowo wyrażonego zaimkiem *on* rzeczownikiem *smok* powstaje nowy stosunek syntaktyczny między tymi dwoma składnikami, a poza tym zmienia się też funkcja składnika zaimkowego, który z kategorii podmiotu przechodzi do kategorii przydawki (C 497).

4. Szczególnie poważne konsekwencje składniowe wywołały zmiany słownikowe w zakresie wskaźników zespolenia; np. zamiana zaimka względnego *co* na spójnik *iż* spowodowała zupełną zmianę stosunku podrzędności (C 500). Trzeba jednak podkreślić, że zmiany tego typu są stosunkowo rzadkie.

5. Niekiedy zmiany składniowe są wynikiem zamiany słów rządzących daną strukturą. Na przykład zmiana *accomodować się* na *stosować się* zmieniła też pierwotne dopełnienie celownikowe na dopełniaczowe (C 490).

Powyższe wnioski pokazują podstawowe przeobrażenia składniowe wywołane wymianą i dodawaniem elementów leksykalnych. O wiele poważniejsze jednak przeobrażenia stosunków syntaktycznych widzieliśmy w tych wypadkach, gdzie Linde opuszczał lub nawet streszczał pewne fragmenty tekstu. Doprowadzało to do następujących przeobrażeń stosunków syntaktycznych:

1. W zasadniczy sposób zmieniała się struktura składniowa cytatów wówczas, gdy Linde usuwał czasownik pełniący funkcję orzeczenia i następnie obarczał tą funkcją czasownik, który uprzednio w formie bezokolicznika występował w funkcji dopełnienia. Ten typ zmian występuje przy czasownikach, które mają dopełnienia wyrażone bezokolicznikiem. Na przykład przywoływany już fragment cytatu: „żebyś mógł żyć w zgodzie“ otrzymał u Lindego postać: „żebyś żył w zgodzie“ (C 492).

2. W wyniku skracania cytatów często dochodzi do zamiany oznajmień na zdania lub odwrotnie — całych zdań na oznajmienia. Szczegółowo przedstawiłem ten typ modyfikacji przy omawianiu zmian zachodzących między imiesłowami i formami osobowymi czasownika (C 493—494).

3. Wielokrotnie skracanie cytatów doprowadza do wybrania tylko jakiejś części zdania, przeważnie z pominięciem orzeczenia. Czasem forma osobowa orzeczenia zostaje sprowadzona do postaci bezokolicznika. W konsekwencji tak ograniczony cytat zostaje wyizolowany z pozostałych związków w obrębie zdania i sprowadzony składniowo do kategorii oznajmienia. Często ograniczenie posuwa się jeszcze dalej i cytat przybiera postać grupy składników nie tylko pozbawionych orzeczenia, lecz nawet nie pozwalających na jego uzupełnienie. Oczywiście, w tak skróconych cytatach poza wyizolowaniem ze związków składniowych w obrębie zdania

następują też często zmiany stosunków składniowych, którym towarzyszą zmiany fleksyjne (C 489).

4. Najpoważniejsze jednak konsekwencje dla stosunków składniowych wywołuje streszczanie cytatów własnymi słowami. W takich wypadkach trudno nieraz mówić o zmianach, gdyż następuje przeważnie zburzenie pierwotnych stosunków i wprowadzenie na ich miejsce nowych, zupełnie odmiennych. Krańcowym wynikiem tych zabiegów jest sprowadzenie kilku zdań złożonych podrzędnie do jednego zdania rozwiniętego, a czasem nawet do postaci oznajmienia. Szczegółowo ten typ zmian przedstawiłem w rozdziale poświęconym słownictwu (C 502—504).

Powyższe wnioski z analizy zmian fleksyjnych i słownikowych obejmują oczywiście — zarówno pod względem ilości, jak i typów zmian — zaledwie część przeobrażeń, jakim uległa struktura składniowa cytatów umieszczonych w *Słowniku*. Zmiany te powstają na płaszczyźnie dwóch zazwyczaj przeciwstawnych sobie dążeń: z jednej strony oszczędność miejsca w *Słowniku* prowadzi do maksymalnego ograniczania długości cytatów, z drugiej — chęć pokazania pełni znaczenia i funkcji stylistycznych wyrazu hasłowego wymaga możliwie długiego kontekstu.

Ktokolwiek zetknął się z pracą leksykograficzną, doskonale zdaje sobie sprawę, wobec jakich trudności, niebezpieczeństw i pokus staje nawet współczesny leksykograf. Oszczędność miejsca zmusza go do postulowania minimum kontekstu potrzebnego do zrozumienia wyrazu hasłowego, z drugiej zaś strony wiadomo, że znaczenie wyrazu w pełni uwypukla się bardzo często dopiero na tle szerokiego kontekstu. Poza tym dochodzą dodatkowe wymagania ze strony składni, stylistyki i frazeologii; trzeba tu przede wszystkim starać się o zachowanie struktury składniowej cytatu, o pokazanie funkcji stylistycznej wyrazu oraz o nienaruszenie jednostek frazeologicznych. Te wszystkie postulaty stwarzają poważne trudności przy ustalaniu granic wybranych do słownika cytatów i każdorazowo wymagają przemyślanych decyzji. Praktycznie zabiegi przy ustalaniu kształtu cytatu prowadzą się do dwóch podstawowych czynności, a mianowicie do opuszczania i uzupełniania. Jak już widzieliśmy, oba te zabiegi stosował Linde bardzo często, ale w przeciwieństwie do współczesnej leksykografii prawie nigdy nie sygnalizował umownymi znakami ani opuszczeń, ani uzupełnień. W rozdziale poświęconym omówieniu zmian słownikowych szczegółowo przedstawiłem metody stosowane przez Lindego przy uzupełnianiu cytatów oraz wynikające stąd konsekwencje składniowe. Obecnie zajmę się jeszcze krótko zmianami składniowymi, które powstały w wyniku opuszczania pewnych partii cytatów. Sporadycznie zwracałem już na to uwagę przy rozpatrywaniu zmian fleksyjnych i słownikowych. Widzieliśmy, że Linde bardzo często opuszczał pewne fragmenty nie tylko na

początku i końcu, ale także w środku cytatów. Przypatrzmy się teraz, jakie to wywoływało konsekwencje w dziedzinie stosunków składniowych.

1. Opuszczenia na początku cytatów są najliczniejsze i obejmują aż 190 przykładów. Ze względu na konsekwencje, jakie wywołują w zakresie stosunków składniowych, można je podzielić na dwie wyraźnie różne grupy²⁵.

a) Do grupy pierwszej, liczącej 127 przykładów, należą cytaty, w których Linde opuszcza na początku wskaźniki zespolenia lub nawiązania. Dotyczy to szczególnie następujących wyrazów: *a* (13 razy), *aż* (7), *bo(ć)* (8), *gdy* (10), *i* (11), *iż* (8), *jako(ż)* (7), *że(by)* (9) itp. Na przykład w następującym cytacie pod hasłem „przyszlachcić“ opuszcza Linde początkowy wyraz *Iákož*:

Iákož żywot ludzki temi rzeczami przyszlachcony. [KC 111]

Analogiczny typ opuszczania wskaźników zespolenia i nawiązania znajdujemy w cytatach, które podaję w innych częściach pracy m. in. pod hasłami: „dziura“ (BA 5; C 492), „huczeć“ (TD 40; C 500), „kotara“ (LS 15; C 500), „macać“ (LS 6; C 499) itp. Szczególnie chętnie opuszcza Linde spójniki *iż*, *że(by)* wprowadzające zdania podrzędne, zależne od czasowników typu *mówić*, *powiadać*. Na przykład pod hasłami: „ale“ (BA 57), „liczman“ (BA 47), „niezbożnik“ (BA 49), „obrosnąć“ (KC 77) itd.

Kilkanaście razy równocześnie ze wskaźnikami zespolenia lub nawiązania opuszcza Linde także dalsze części cytatu. W kilku wypadkach zabieg ten dotyka zaimków; ze stanowiska składni mamy tu przeważnie usunięcie ogólnikowo wyrażonych części zdania. Na przykład pod hasłami: „dzieciński“ (BC 6), „sioło“ (TD 82; C 494), „trefny“ (BA 71) itd. Czasem wraz ze wskaźnikami usuwa Linde wyrazy pełnoznaczone, zbędne jego zdaniem dla zrozumienia znaczenia wyrazu hasłowego; widzimy to m. in. pod hasłami „folgować“ (KC 57; C 503), „korczak“ (BA 42; C 511—512), „nakłaść“ (BC 4) itd.

Ze stanowiska interesów składni omówione tu zmiany, powstałe w wyniku opuszczenia wskaźników zespolenia i nawiązania, powodują wyizolowanie wybranego do *Słownika* cytatu ze związków syntaktycznych łączących go z resztą opuszczonego kontekstu. W wypadku ograniczenia cytatu do jednego zdania staje się ono zawsze, bez względu na pierwotne stosunki, zdaniem pojedynczym rozwiniętym. Przykład:

Gdy iednego czáfu korczakiem wodę pil [...] odrzuciwfzy korczak / ták rzekł:
[BA 42]

²⁵ Za minimum kontekstu przyjmuję dla składni zachowanie w cytacie przynajmniej zdania pojedynczego, z zaznaczeniem stosunków zespolenia lub nawiązania.

Linde dla hasła „korczak“ ogranicza cytat do pierwszego zdania, które po opuszczeniu spójnika *gdy* traci wskaźnik zespolenia wyznaczający mu stosunek z najbliższym kontekstem i ze zdania podrzędnego czasowego staje się zdaniem pojedynczym rozwiniętym:

Korczakiem wodę pił.

Opuszczenie wskaźników zespolenia zmienia czasem charakter zdań i zachodzących między nimi stosunków także w cytatach wielozdaniowych. Zanika np. stosunek czasowy po opuszczeniu spójnika *gdy* w następującym przykładzie pod hasłem „zwać“:

Gdy go zwano do Krolá Alexándrá / niechóiał iść. [BA 30]

Podobnym modyfikacjom ulegają stosunki składniowe po opuszczeniu spójnika *gdy* pod hasłami: „łotr“ (BA 67; C 501), „obumrzeć“ (TD 80; C 483).

b) Do grupy drugiej należą cytaty, w których Linde opuszcza na początku pojedyncze wyrazy pełnoznaczące lub ich zespoły. Ze stanowiska znaczenia wyrazu hasłowego pomija elementy jego zdaniem zbędne lub obojętne. Opuszczenia te w sferze stosunków składniowych ograniczają się w praktyce do usunięcia jakiejś części zdania i zazwyczaj poza tym nie wywołują dalszych zmian w strukturze składniowej cytatu. Przykład:

*To bláde Iędze y w dlugich gzlách Párki
Ciekące niołąc ná głowie zegárki. [TD 32]*

Linde opuszcza część rozwiniętego podmiotu i cytat otrzymuje następujący kształt:

Parki ciekące noszą na głowie zegarki [„ciec”]

Podobne opuszczenia części zdania, które nie wywołują przebudowy struktury składniowej reszty cytatu, spotykamy również w innych słownikach. U Lindego widzimy ten typ opuszczeń m. in. jeszcze pod hasłami: „czynić“ (KC B3), „krzekotać“ (KC D2), „ugodzić“ (BC 32; C 490), „wiatr“ (BA 13; C 490) itd.

2. Opuszczenia wyłącznie końcowych części cytatów są bardzo rzadkie i obejmują zaledwie 12 przykładów. Podobnie jak opuszczenia początkowych wyrazów pełnoznaczących, nie wywołują one zmian składniowych poza pominięciem jakiejś części zdania. Widzimy to np. pod hasłami „poszczwać“ (TD 6; C 504) i „smukły“ (TD 49; C 505). Poza tym jednak opuszczeniom końcowym towarzyszą często pominięcia początkowych i środkowych części cytatów (54 razy); w takich wypadkach następują poważne zmiany składniowe, które omawiam w końcowej części rozdziału poświęconego składni.

3. Najpoważniejsze zmiany w strukturze składniowej wywołały opuszczenia środkowych partii cytatów; obejmują one łącznie 144 przykłady: 57 — to opuszczenia występujące wyłącznie w środku, zaś 87 łączy się z opuszczeniami na początku lub na końcu cytatów. Ten typ opuszczeń, jak już zaznaczyłem, nie został w żaden sposób przez Lindego zasygnalizowany, wobec czego użytkownik *Słownika* odnosi zawsze wrażenie, że ma do czynienia z jak najbardziej autentycznym cytatem. Opuszczone przez Lindego odcinki mają bardzo szeroką rozpiętość i obejmują zarówno pojedyncze wyrazy, jak i ich grupy, a w wielu wypadkach nawet całe zdania lub ich zespoły.

a) Opuszczenia poszczególnych wyrazów i ich zespołów ze względu na konsekwencje składniowe układają się w dwie różne grupy. Do pierwszej należą wypadki, w których poza usunięciem jakiegoś składnika lub części zdania opuszczenia nie wywołują żadnych przeobrażeń w stosunkach syntaktycznych. Jak w tylu innych sytuacjach, Linde zwykle pomija elementy niepotrzebne, jego zdaniem, do określenia znaczenia wyrazu hasłowego. Na przykład:

Źródło	Linde
Ieśliže zá <i>fluzbě fwa</i> zapłaty nie žá- damy / fámi liebie oklámywamy. [BA 80]	Ieželi zapłaty swey nie žádamy, sa- mi siebie oklámywamy. [„oklámac”]

Podobne opuszczenia, nie wywołujące poważniejszych zmian w zakresie stosunków składniowych, znajdujemy w cytatach pod hasłami: „łubek“ (TD 44; C 505), „rząd“ (BA 82), „wara“ (BA 29; C 500) itd. Czasem jako uboczny skutek opuszczenia wyrazu następuje zerwanie związków frazeologicznych. Na przykład w następującym cytacie po opuszczeniu przysłowka *w cale* zaginał zwrot *zachować w cale*:

Źródło	Linde
wy [...] pamiątkę moję, zbożnie i <i>w cale</i> zachowayéie. [BC 40]	Pamiątkę moję zbożnie zachowaycie. [„zbożny”]

Podobnie pominięcie słowa *Pan* spowodowało w cytacie pod hasłem „lekarz“ likwidację zestawienia *Pan Bóg*.

Lekarz leczy, *Pan* Bóg uzdrawia. [KC 3]

Do grupy drugiej należą te wypadki, w których opuszczenie wyrazu lub zespołu wyrazów wywołuje poważne przeobrażenia stosunków składniowych. **Przykład:**

Porucznik *i eden* / *ktory* miał w poruczeniu *fwym* od *Hetmáná* / *niemále*
woytko / *rádžil* *fię go* [BA 64]

Linde po opuszczeniu słów tu podkreślonych oraz po dodaniu zaimka *ten* zupełnie zmienił strukturę składniową cytatu, sprowadzając dwa zdania złożone podrzędnie do jednego rozwiniętego:

Poręcznik ten miał w poruczeniu swym od hetmana niemale woŷko. [„poruczyć”]

Podobnie zmienia się struktura składniowa w następującym cytacie po opuszczeniu słów *rzecz ieŷt*:

Źródło

Linde

Nieŷzláchetnego *rzecz ieŷt* / w oczy kogo chwalić / á záoócznie obmawiać. [BA 11]   Nieŷzlachetna w oczy kogo chwalić, a záoócznie obmawiać. [„zaoczny”]

b) W wypadku opuszczenia całych zdań mamy zasadniczo sytuacje podobne jak przy opuszczaniu wyrazów: z jednej więc strony opuszczone zdanie nie pociąga za sobą konieczności przebudowy stosunków składniowych, z drugiej zaś — opuszczeniu takiemu towarzyszą poważne przeobrażenia w strukturze składniowej cytatu. Wypadek pierwszy, znacznie rzadszy, dotyczy przeważnie usuwania zdań tego samego typu. Na przykład w *Dafnidzie* opuszcza Linde często jedno lub kilka zdań z dłuższego ciągu zdań złożonych współrzędnie.

Czekaią zá to ubogie⁷ cię dáry /
Zákurzą bobkiem wonnym ŷię Ołtarze /
Włpienią y mlekiem dereniowe czáry [TD 20]

Linde pod hasłem „dereniowy“ opuszcza środkowy wers, a więc jedno ze zdań współrzędnych, co oczywiście poza samym opuszczeniem nie wywołuje innych konsekwencji składniowych. Podobną sytuację znajdujemy pod hasłami: „droga“ (TD 30), „frasowanie“ (TD 8), „gżegżółka“ (TD 26), „wymierzyć“ (TD 17), „żerować“ (TD 7).

Inaczej natomiast ma się sprawa wówczas, gdy Linde opuszcza w środku cytatu zdania podrzędne; wywołuje to zawsze zburzenie pierwotnych stosunków składniowych. Przykład:

Ten na on czas, iż Titus brat jego, prawie przedemną był Rewizorem, wykręcił się sianem: [BC 21]

Po opuszczeniu środkowego zdania podrzędnego Linde buduje następujący cytat:

On na ów czas wykręcił się sianem. [„wykręcić”]

Podobne zmiany składniowe znajdujemy m. in. pod hasłami: „cierpliwy“ (TD 9), „dużość“ (TD 45).

Omówione typy opuszczeń bardzo często, jak już zaznaczałem, występują łącznie w jednym cytacie i wówczas towarzyszą im wszystkie związane z poszczególnymi typami zmiany w zakresie stosunków składniowych. Taką sytuację znajdujemy w około 160 cytatach.

Najogólniej ze stanowiska składni zmiany te można scharakteryzować jako idące w kierunku upraszczania stosunków syntaktycznych oraz związanego z tym częściowo usuwania zdań wielokrotnie złożonych. Oczywiście,

że w większości wypadków zmiany te wynikają z tylokrotnie już podkreślanej dążności do dawania cytatów krótkich, podporządkowanych wszystkimi elementami wyrazowi hasłowemu. W związku z tym często z bardzo długiego i skomplikowanego pod względem składniowym cytatu potrafi Linde skonstruować krótką, zwięzłą, składniowo prostą i zamkniętą całość, która — rzecz jasna — niewiele ma wspólnego, m. in. składniowo, z pierwotnym tekstem. Część tego typu modyfikacji cytowałem już przy omawianiu innych zagadnień. A oto jeszcze kilka najbardziej jaskrawych i zarazem dość częstych przykładów, które bez komentarza pokazują sposób i zakres wprowadzonych przekształceń.

Źródło

Linde

Gdy mu ieden tym wraǳał / iż był
vbogim: á lam był nic dobrego / ták mu
ná to záplácił: dla vboftwá / áby kogo
miano męczyć / tegom nigdy nie widział:
ále dla złości / nie iednego widziałem
w mękách. [B.1 39]

Nic dobrego ieden, uraǳał się z ubo-
giego, który mu też tém zaplácił: nie
ubogiego, ale złoczyńcę wieszaią. [„za-
placić”]

Potym gdy iuz [Ulises] był do domu
trafił, i tam się długo znać nie dał, zel-
żywości wiele od slug Zony swey Pene-
lopy ćierpiął, chcąc się doftatecznie zachowania i enoty iey wywiedzieć, i nad
temi się mścić, po którychby to był po-
znał, że Zenie iego gamratować chcieli.
[KC 72]

Uliss nad temi się mścić chciał,
kórzy żenie iego gamratować chcieli.
[„gamratować”]

W powyższych przykładach mamy stale ten sam zabieg, polegający na ograniczeniu ilości zdań wielokrotnie złożonych oraz na związanym z tym uproszczeniu stosunków składniowych. W praktyce fragmenty złożone np. w dwu ostatnich cytatach z sześciu zdań zostały sprowadzone do odcinków ograniczonych do trzech lub dwu tylko zdań. Podobne przebudowanie stosunków syntaktycznych znajdujemy m. in. pod hasłami: „bywały“ (BA 48), „cierpliwy“ (TD 9), „delicya“ (BA 67—68), „drżec“ (KC Cv), „folgować“ (KC 57; C 503), „gdakać“ (BA 4), „gładysz“ (BA 59), „iedwabno“ (BC 66), „klepać“ (BA 24), „niedokwas“ (ŚCh 199), „obrosnąć“ (KC 77), „opaść“ (ŚCh 15), „roztworzyć“ (ŚCh 14; C 504) itd.

W wyniku tej samej tendencji — w kilkudziesięciu wypadkach opuszczenia i skracania idą wyraźnie w kierunku sprowadzenia cytatów wielozdaniowych do postaci jednozdaniowej. Przykłady tego typu podawałem już przy omawianiu innych zagadnień, m. in. pod hasłami: „ciemniczny“ (BA 9; C 497), „obrać“ (KC A2v; C 501), „postawny“ (KC 85; C 507), „sznur“ (BA 38; C 491), „wieść“ (LS 13; C 490) itd.

Krańcowym wreszcie objawem zabiegów mających na celu skracanie wybranych do *Słownika* przykładów jest takie ich ukształtowanie, które

doprowadza do usunięcia nawet orzeczenia. Ten typ zmian, występujący w około 40 przykładach, cytowałem już częściowo z innych powodów pod hasłami: „wieśniacki“ (BC 27; C 489), „zwięźliwy“ (KC 64; C 487) itp.

Zakończenie

Przedstawione rozważania posiadają podwójny aspekt; z jednej strony przynoszą przyczynek do historii leksykografii polskiej, z drugiej — oceniają wartość i przydatność naukową zawartej w *Słowniku* Lindego dokumentacji cytatywnej. Dokonany przegląd materiału wykazał, że Linde świadomie i celowo zmieniał wprowadzone cytaty. Zmiany te dotknęły wszystkich zagadnień interesujących użytkowników *Słownika*. Modyfikacjom uległa więc fonetyka, morfologia, słownictwo i składnia; nie ominęły one nawet szyku i frazeologii. Przedstawione zmiany, jak to wielokrotnie widzieliśmy, są bardzo poważne i liczne — zarówno pod względem ilości, jak i jakości. Jakość i doniosłość tych zmian została wystarczająco uwypuklona w toku pracy. W proporcjach ilościowych zorientuje nas następujące zestawienie ²⁶:

L. p.	Stosunek Lindego do cytatów	BS	BA	BC	KC	LS	TD	razem
1	zmiany	28	104	37	68	17	122	376
2	zgoda	28	10	2	2	14	26	82
3	lokalizacja	4	8	1	3	—	12	28
4	brak cyt. i lokal.	23	95	3	31	7	53	212
5	brak hasła	1	—	2	1	1	4	9
r a z e m		84	217	45	105	39	217	707

Z zestawienia tego wynika, że z 707 zakreślonych cytatów Linde do *Słownika* wprowadził zaledwie 458; reszta została albo pominięta zupełnie (rubryka 4), albo zasygnalizowana tylko przez podanie lokalizacji (ru-

²⁶ W powyższym zestawieniu pominąłem *Początki chemii Śniadeckiego* — ze względu na to, że Linde cytuje z tego tekstu wiele materiału nie zakreślonego, który też poddałem częściowo analizie. Było to możliwe dzięki temu, że Śniadecki terminy chemiczne podawał kursywą lub wydzielał je w specjalnych tytułkach. Zbadałem tu około 150 cytatów, z których większość uległa gruntownym przeróbkom.

bryka 3). Z 458 umieszczonych w *Słowniku* cytatów tylko 82 zgadzają się zupełnie z tekstami źródłowymi, zaś w 376 powprowadzał Linde różnorodne zmiany. Podkreślić należy, że z obliczeń wyłączyłem grafikę, ortografię oraz samogłoski pochylone, gdyż w tym zakresie modernizacja konsekwentnie dotknęła wszystkich cytatów, które różniły się od norm obowiązujących na początku wieku XIX. Procent wprowadzonych przez Lindego zmian można by nieco obniżyć, gdyby się odrzuciło przyjęty dla składni postulat zachowania na początku cytatów wskaźników zespolenia i nawiązania ²⁷.

Objaśnienia wymaga jeszcze rubryka 5 (brak hasła): otóż w 9 wypadkach, Linde nie wprowadził w ogóle do *Słownika* haseł, do których zakresił sobie początkowo cytaty. Pominięcia dotyczą przeważnie formacji przedrostkowych czasownika. Brak w *Słowniku* następujących haseł: „*chrześla“ (TD 62), „groneczko“ (TD 46), „komunny“ (TD 22), „poparszeć“ (LS 11), „poszydzić“ (BC 11), „poz badać“ (BC k.t.v), „siedmkrętny“ (BS B4), „trzem“ (KC Bv).

Z powyższych obserwacji i zestawień można wyciągnąć jeden praktyczny wniosek: w żadnym wypadku *Słownik* Lindego nie może być traktowany jako poważne i odpowiedzialne źródło. Na zaufanie zasługuje on jedynie w zakresie semantyki; w innych natomiast dziedzinach posługiwanie się cytatami z Lindego wymaga każdorazowego sprawdzenia ich ze źródłami.

Oczywiście dziś nie można patrzeć na *Słownik* Lindego ze stanowiska założeń współczesnej leksykografii. Linde rozumiał wartość dokumentacji źródłowej, o czym świadczy cytowana na wstępie wypowiedź, ale pojmował tę dokumentację inaczej; inny też miał pogląd na wartość cytatu i jego wierność w stosunku do źródła. W ognisku zainteresowań Lindego stało zawsze znaczenie wyrazu hasłowego, któremu zostały podporządkowane wszystkie elementy słownikowe, a wśród nich i najważniejszy — cytat. Wartość cytatu, jak wynika ze stosowanej przez Lindego praktyki, leżała nie na płaszczyźnie jego wierności wobec źródła, lecz przejawiała się w stosunku do określanego znaczenia wyrazu hasłowego. Jeżeli najbliższy kontekst nie określał, nie precyzował dokładnie znaczenia i jego zakresu, wówczas Linde z wielką swobodą zmieniał cały cytat, stosując przy tym omówione już dokładnie zabiegi opuszczania, streszczania i uzupełniania. Niekiedy zaczerpnięte ze źródeł materiały były dla Lindego jedynie tworzywem, z którego według własnego uznania komponował cytaty.

²⁷ Takie założenia przyjęto w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (Zeszyt próbny. Wrocław 1956, s. XXXVII) oraz w „*Słowniku języka Adama Mickiewicza*“ (materiały toruńskiej i łódzkiej pracowni Instytutu Badań Literackich).